

Марија НОВАКОВИЋ, Милица САМАРЦИЋ

НОВА САЗНАЊА О ТВРЂАВИ СВЕТОГ КРСТА У ПЕРАСТУ

Кључне ријечи: Пераст, млетачке тврђаве, Бока Которска, тврђава Светог Крста, Црква Светог Крста

Историјат, развој и значај Перашке општине¹

Историја Пераста обојена је борбама за превласт над стратешки значајним Бококоторским заливом, у којој су своје интересе бранили не само локални владари и државе, већ и велике силе. Настао “много година прије доласка милости Спаситељевог на свијет”², Пераст свој процват доживљава у доба млетачке владавине између 1420. и 1797. године, мада ранији истраживачи сматрају да перашке привилегије потичу из средњег вијека и владавине Немањића на овим просторима³. Када у XVI вијеку моћ Млетачке републике почиње да опада, а њена се интересна сфера са Медитерана преноси на Јадранско море, значај Боке и њених градова је утолико већи јер претстављају предзиђе “antemurale” ослабљене Републике Св. Марка. Добровољно стављање под млетачку заштиту 1378. а по неким записима 1365. године⁴, донијеће Перасту титулу прворођене општине “Primogenita communita al confine d’Albania”, а у вијековима који слиједе бројне трговачке повластице његовим предузимљивим становницима. Окосница перашких привилегија под млетачким патронатом је институција заставника “gonfalonieri”, чувара ратне заставе

¹ Овом неисцрпном темом бавили су се бројни истраживачи и хроничари. На бази архивских списа и литературе аутори студије направили су кратак пресјек најреlevance-нијих познатих чињеница како би читаоцима приближили контекст настанка тврђаве Св. Крста

² Баловић, Јулије (1966). Перашка хроника (I дио писан око 1724.) у Аналисти, хроничари, биографи, Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека, редакција М. Милошевић. Цетиње, 146

³ Шеровић Петар (1998), Пераштани као чувари старосрпске, а затим млетачке ратне заставе, ГПМК V, Котор Лалошевић, Илија (2016) Фортификацијска архитектура Боке Которске венецијанског периода (XV-XVII вијек), Подгорица, 134

⁴ Viscovich, Francesco (1898). Storia di Perasto. Trst, 242

Serenissime како у рату тако и у временима мира. Бирана су дванаесторица чувара, по један представник сваке ”казаде” и предвођени капетаном били су дио посаде врховног команданта млетачког бродовља.

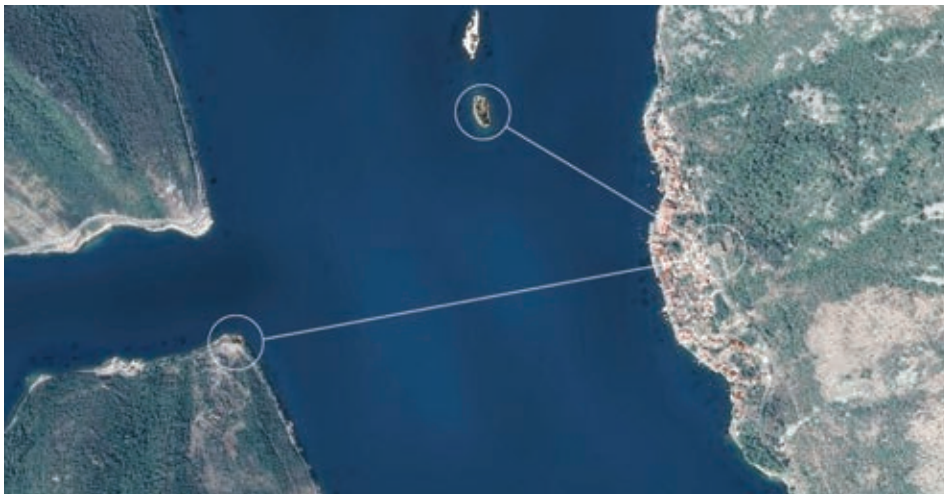

Слика 1. Грб Перашке општине, *Storia di Perasto*

Падом сјеверног дијела залива са Херцег Новим и Рисном у турске руке 1482. године ситуација у Боки се додатно усложњава, а значај Котора и Пераста расте. Током двије стотине година бродови непријатељских страна улазили су ”на иста врата” кроз тијеснац Вериге.

Положај на истурен ом рту спрема Верига чинио је Пераст првим на удару како Турака тако и гусара, али је осим у два наврата (1571. и 1624. године) град опстајао. Ни сопствени извори, али ни дипломатија по којој су били познати нису Пераштанима помогли да остваре циљ - подизање континуалних градских зидина које би дугорочно ријешиле питање безбједности грађана и њихових посједа. Превише велика инвестиција да би се заштитила релативно мала територија, није се млетачким властима чинила оправданом. Пераштани су се довијали у складу са својим могућностима, конфигурацијом терена и доступношћу камена као грађевинског материјала. Најстарији објекти изграђени за ову намјену били су првобитна тврђава и стратешки распоређен систем кула. У исто вријеме стамбени објекти се прилагођавају за одбрану.

Постепено се овај систем шири изван самог насеља и захвата острво Св. Ђорђа као и намјенски изграђену стражарницу на источној страни тјеснаца Вериге (Слика 2). Није одбрана Пераста почивала само на копну и недопустиво је, као њен интегрални дио, занемарити наоружане бродове који су осим одбране територије осигуравали кретање и трговину по Јадрану и Медитерану. Будући искусни морепловци, перашки су капетани често управљали не само приватним већ и бродовима у државном (млетачком) власништву.

Слика 2. Пераст наспрам Верига са истуреним предстражама Госпа од Анђела и острво Св. Ђорђа

У доба Перашког боја 1654. године, бројно надјачани Пераштани извојевали су најславнију побједу у историји града. Сенат их за заслуге ослобађа пореза на вино увезено из Далмације на десет година, а трајно на увезено дрво⁵. Ослобођење Рисна и Херцег Новог од Турака крајем XVII вијека створило је услове за економски и културни просперитет града, мада је његов стратешки значај опао. Услиједило је златно доба у градитељству Пераста, обиљежено изградњом репрезентативних палата и сакралних објеката у барокном стилу које траје до краја XVIII вијека. Падом Млетачке републике 1797. завршава се доба доминантног млетачког, а са њим и бокешког присуства на Медитерану. Прошла је ера привилегија без којих Пераст никада неће повратити ранију славу на мору.

Послије пропасти Млетачке републике њене преостале територије подијелиле су Француска и Аустрија, при чему је Бока припала другој. “Fedelissima” је последња Млетачка општина над којом се вијорила застава са крстом и лавом Св. Марка, 23. августа 1797. гонфалоне је уз свечану церемонију спуштен и одложен до данас на неоткривено мјесто. Прва аустријска управа била је кратког даха јер су већ 1805. године Француска и Аустрија поново заратиле, а након пораза код Аустерлица Аустрија је изгубила све територије стечене Кампоформијским миром.

Период 1806-1807. године карактеришу сукоби Француза, Аустријанаца, Руса и Црногораца ради остварења својих интереса у Боки који трају све до потписивања Тилзитског мира 7. јула 1807. године између Русије и

⁵ Станојевић, Глигор (1986). Пераштанске исправе, Споменик САНУ СХХVII. Београд, стр 52.

Француске. Седмогодишњу Француску окупацију обиљежиће радови на утврђивању улаза у Боку са пунктовима на Пунти Оштро и Росама и кључних позиција у заливу међу којима је и острво Св. Ђорђа пред Перастом. Француски војници запосјели су тврђаву и острво и на тај начин контролисали не само град већ и улаз у Бококоторски залив. Неуспијех Наполеона у походу на Русију 1813. године даје нови полет његовим противницима, док морал, али и опремљеност француских гарнизона у Боки слаби. Прогласом 8. септембра 1813. године владика Петар I позива Црногорце и Бокелје на устанак, а повезује се и са Британцима. Долазак британских бродова у залив повлачи за собом устанке дуж обале у Прчању, Доброти, Перасту и Рисну. Одлучном акцијом Пераштани на превару заузимају тврђаву, 13. септембра 1813. године. Под пријетњом топова са тврђаве и британске флоте са друге стране, командант острва Св. Ђорђа са малобројном посадом предао се само дан касније. Французи су најдуже одолијевали у добро утврђеном Котору, а његовом капитулацијом 5. јануара 1814. године читава Бока се нашла под командом Централне комисије (савеза Црногораца и Бокелја). На Бечком конгресу, исте године, велике силе доносе одлуку да се Бока припоји Аустрији у чијем ће саставу (II аустријска владавина) остати до краја Првог свјетског рата.

Стогодишњу владавину Хабзбуршке монархије на овим просторима обиљежиће радње којима је требало створити предуслове за дуг боравак, укључујући укидање већине ранијих повластица и системску реорганизацију органа власти. Радовима на изградњи путне инфраструктуре, јавних објеката и сложеног система одбране поморске базе Бока претходило је детаљно картографско документовање територије. Управо захваљујући овим документима који су настали у више етапа данас имамо увид у развој Боке од почетка XIX до почетка XX вијека.

Опис и анализа затеченог стања комплекса тврђаве Св. Крста

Перашка тврђава у народу позната као каштел или фортеца Св. Крста подигнута је на највишој тачки града, заравни у подножју брда Св. Илија названог и Кашун. На истом мјесту од давнина је постојала црква за коју се у церемонијалу општине из 1743. године наводи да је најстарија коју су подигли сами Пераштани.

Са трга, испред жупне цркве, постоји и данас степениште са рампом за извлачење терета које је водило до утврђења, смјештеног на самој оси насеља. Изградњом магистралног пута Котор-Рисан прекинута је веза тврђаве и града која га је вјековима штитила, а пјешачка комуникација преусмјерена источно, поред самостана Св. Антуна, а затим кроз подвожњак до прилазног степеништа (Сл. 3).

Слика 3. Шира ситуација

Тврђава каквом је данас видимо (Сл.4) састоји се од горњег утврђења спратности три етаже са шетницом (1) и ободног зида (2) који се од њега простире јужно ка граду. Горње утврђење, “мали каштел” изузев надвишене шетнице и мањих каснијих интервенција подигнут је у једном маху почетком XVII в. на темељима фортификације са краја XVI в⁶. У основи је кубус димензија 25x10,5м са млађим анексом на западној страни (9), грађен од притесаног локалног камена. Фундиран је на стијенама у најнижој етажи дјелимицно инкорпорираним у зидове који достижу дебљину од два метра. Због великог нагиба, улаз на јужној страни каштела одигнут је од тла готово четири метра.

Слика 4. Шема елемената утврђења, снимак из ваздуха

⁶ Лалошевић, Илија (2016) Фортификацијска архитектура Боке Которске венецијанског периода (XV-XVII вијек), Подгорица, стр. 135

Приступа му се путем покретног моста који се ослања на спољно степениште (3) унутар доњег одбрамбеног појаса. Приљубљен уз степениште је ромбоидни објекат касарне (4) димензија 14,7x5,8м. Пролазак кроз касарну једини је пут којим се из дворишта приступа степеништу, а затим утврђењу. Отвори на првобитној тврђави су скромних димензија, већином у служби пушкарница и топарница док су у каснијим фазама настали већи прозори као и зазидани улаз на сјеверној фасади. У највишој зони тврђаве, са сјеверне стране, налазе се масивне конзоле са остацима двије урушене четвороугаоне куле-стражаре. Форму горњег утврђења предодредили су одбрамбена функција и скромна средства. На њему не постоји чак ни грб или натпис који би свједочио о онима који су градњу финансирали.

Зидови доњег одбрамбеног појаса који се од каштела простире ка мору носе трагове више фаза модификација и надзиђивања. Улаз у двориште је на источном зиду, заштићен петоугаоним бастioniом ом (5) мада се његов положај у више наврата мијењао. Периметар је са југозападне стране неправилан, западни угао је истуренији од источног, а оба су ојачани мањим полукружним бастioniима (5). Двориште је насуто, а за вријеме француске окупације формиране су три доње артиљерске платформе (6), од којих данас постоји само дио попљочања. Археолошким истраживањима, пратећи архивске податке, откривени су остаци још двије грађевине у дворишту (7) и (8). Са сјеверне стране каштела, изван утврђеног периметра смјештена је бистријерна (10) из времена аустријске владавине.

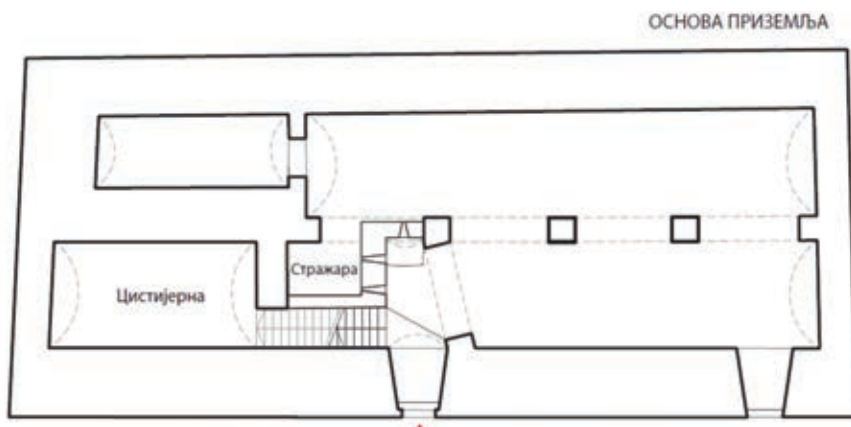

Слика 5. Тврђава, поглед из дворишта

Списи из Перашког архива свједоче да је у тврђави најчешће борила малобројна посада страних војника на челу са каштеланом. Након успостављања функције каштелан је био изасланик Млетачке Републике, а касније су се Пераштани изборили да буде мјештанин, како би заштита града била у његовом личном интересу. Заповједник каштела спада у најчасније личности у граду и бира се на период од двије године, одмах након капетана и судија. Приликом преузимања функције новоизабрани каштелан потписом у засебној књизи потврђује инвентар тврђаве за који лично гарантује док га не преда наслједнику. У церемонијалу перашке општине из 1743. године наводи се да је дужан ноћити у тврђави, бити лично присутан при затварању врата и надзирати стражаре. Не смије се удаљити из мјеста без дозволе општине, уколико је привремено спријечен у обављању дужности у тврђави и мора наћи поузданог замјеника. Као знак функције носи штап, а о светковинама мач. Према церемонијалу, са каштела се пуцњима топова и пушака прослављају веће светковине међу којима Узвишење Св. Крста и свечаности у част Госпе⁷.

Основа приземља

Улазна етажа каштела подијељена је подужно на два засвођена тракта низом масивних arkada. Већи дио простора представља јединствену цјелину са само једним отвором за вентилацију смјештеним високо на југозападној фасади (Слика 6). Наспрам улаза налази се мања издвојена стражара у чијем наставку је цистијерна, а уз њу издужена просторија без отвора, са котом пода уздигнутом за један степен у односу на остатак. У зиду ове просторије постоји камени сливник са изливом на сјевероисточној фасади тврђаве (Слика 10).

⁷ Буторац, Павао (1998). Развитак и устрој Перашке општине. Пераст, стр. 267

Слика 6. Засведени сутерен са каменим аркадама, у другом плану свјетло које пада кроз једини отвор

Слика 7. Улаз са степеништем, стражаром и траговима уклоњених врата

Слика 8. Детаљ масивних камених аркада, у другом плану стијене као дио зидног платна

Слика 9. Улазно степениште малог каштела, почетком IXX вијека

Слика 10. Детаљ каменог сливника на сјеверној фасади

Слика 11. Жељезни покретни мост док је био у функцији, изнад отвор за повлачење ланца који је подизао мост

Све површине укључујући зидове, сводове и поплочање, су од камена, а монументалношћу и прецизношћу израде истичу се аркаде у центру простора. Зидани су од клесаног камена висине 28 цм, лукови су покривени слојем калцификације усљед дуготрајног сливања кишнице. Распон између стубаца је већи од висине тјемена, четвртаста стопа се са бочних страна шири у једноставан вијенац, а затим сужава у пети лук. Зидови и свод улазног претпростора су прекривени кречним малтером са траговима плаве боје. Покретни жељезни мост (не потиче из времена градње тврђаве) и даље се налази на мјесту мада није у функцији (Слика 11). Од улазних врата тврђаве и магацина у сутерену остали су само машкулићи усађени у зидове (Слика 7).

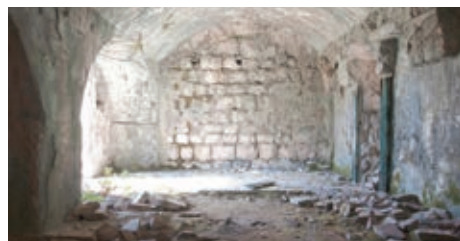
Основа I спрата

Са ове етаже једнокрако ступениште са траговима ранијег наткривања води на отворену терасу (Слика 12). Са ње се приступа низу засвођених просторија насталих зазиђивањем камених аркада и попречном преградњом овако добијеног простора (Слика 13 и 14). Прва просторија у низу садржи остатке пећи, док у осталима нема трагова раније намјене. Бачvasti свод ослања се са једне стране на поменуте камене лукове, а са друге на једноставан вијенац који подупиру масивне конзоле од притесаног камена. На сјевероисточној фасади накнадно су пробијена три мања четвртаста прозора и једнокрилна улазна врата, која су прије десетак година зазидана (Слика 16). Приликом пробијања нових отвора простор између каменог вијенца и свода грубо је попуњен опеком. Просторије су биле поплочане каменим плочама које су већим дијелом и даље на мјесту.

Слика 12. Тераса за артиљерију, поглед ка улазу у анекс

Слика 13. Просторије добијене зазиђивањем аркада

Слика 14. Поглед ка споља из некадашње оставе

Слика 15. Зазидана топарница у јужном зиду

На сјеверозападној страни каштела, каснијом интервенцијом, подигнут је анекс у висини двије етаже, покривен једноводним кровом (Слика 17). Са ненакривеног простора терасе приступа се горњој етажи анекса која садржи санитарни чвор са прозорима на три слободне фасаде. Међуспратна конструкција простире се до пола дубине просторије, ради се наиме о луку од опеке. На основу архивске документације сазнајемо да је остатак конструкције био израђен од дрвета, у форми уздигнуте платформе са више отвора у низу. Систем одвода је једноставан, канал којим је атмосферска вода са терасе раније одвођена у цистијерну и преусмјерен је тако да кроз лучни одвод у дну анекса спира отпадне воде изван тврђаве. Бочно од улаза у анекс, на тераси малог каштела, налази се круна бистријерне зидана од ситнијег камена и опеке са масивном поклопном плочом (Слика 19).

Слика 16. Сјеверна фасада тврђаве са накнадно пробијеним прозорима и зазиданим улазним вратима

Слика 17. Анекс у функцији тоалета дограђен уз западну фасаду тврђаве

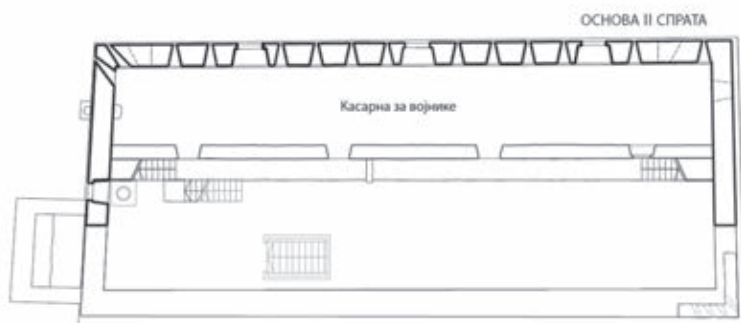
Слика 18. Зазидане аркаде, изнад детаљ камених конзола

Слика 19. Круна бунара зидана од ситног камена и опеке

Да је првобитно тераса служила за артиљеријска дејства свједочи шест зазиданих топарница (Слика 15) на јужном зиду. На ободним зидовима терасе налази се више пушкарница које су орјентисане споља, а из затворених простора и ка самој тераси. Констатована је мања дебљина зидова на етажи испод.

Основа II спрата

Од два степеништа која су првобитно водила на трећу етажу данас постоји само западно. Оно води на отворену шетницу са које се приступа стамбеном дијелу каштела и горњој одбрамбеној шетници. Правилно распоређене сиве и ружичасте камене плоче шетнице, од којих су поједине биле истурене у поље и носиле ограду, већином су оштећене или уклоњене (Слика 21). Једноставна просторија за смјештај војника (Слика 20) била је покривена једноводним кровом од кога су сачуване камене конзоле. Имала је троје врата и један прозор профилисаног оквира на југозападној фасади, као и три накнадно пробијена прозорска отвора на сјевероисточној. Стање на терену показује да је касарна била омалтерисана и окречена у бијело споља и изнутра. У угловима тврђаве орјентисаним ка брду налазе се три веће пушкарнице прилагођене за блиска дејства (Слика 23). На сјеверном углу видљиви су остаци мање истурене куле стражаре, кружне основе која је припадала опусу првобитног 'малог' каштела..

На сјеверозападној фасади је једини прозор већих димензија из времена прије надоградње (Слика 22). Са десне доње стране видљива је масивна конзола, а могла је симетрично постојати и са лијеве стране прије изградње анекса. Дијагонално са горње стране прозора постоји још једна конзола, нешто мањих димензија. Оригинални камени прагови су сачувани и на њима за разлику од осталих не постоје трагови жељезних решетки. Функција овог отвора је извлачење терета (топова и сл.) у вријеме кад се тврђави приступало стазом са сјеверозападне стране. Са изузетком овог и више прозора на сјевероисточној фасади, камени прагови доступних отвора

недостају, као и жељезне решетке. Недостају подаци о материјалу самих прозора и капака, мада на основу аналогних примјера можемо претпоставити да су били од дрвета. У аустријском периоду капци су могли бити метални.

Првобитно, ограде шетница су биле од дрвета, масивне дрвене ступце носиле су камене конзоле са рупом у центру, повезани гредама. У вријеме I аустријске управе ограда доње шетнице замијењена је жељезном, као и дио конзола, док је накнадно замијењена ограда горње шетнице. Детаљне приказе налазимо на аустријским плановима, док је на лицу мјеста сачуван само један сегмент жељезног носећег стуба и једна конзола.

Слика 20. Квартир за војнике са накнадним пробијеним прозорима, малтерисан и окречен изнутра и споља

Слика 21. Детаљ поплочања шетнице од црвеног и сивог камена које више не постоји in situ

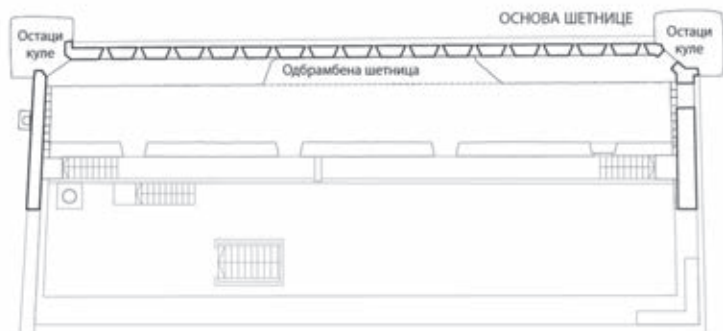

Слика 22. Детаљи на ЈЗ фасади, димњак од опеке и прозор малог каишела са очуваном масивном конзолом

Слика 23. Сјеверна и западна фасада са топарницама, пушкарницама и остацима угаоних кула из различитих фаза

Основа одбрамбене шетнице

Са два краја етаже за смјештај посаде камено степениште води до одморишта уз бочну фасаду, од ког је конзолно степениште водило до горње одбрамбене шетнице. Типично млетачки опус ове етаже чита се у сводовима од опеке ослоњеним на камене конзоле уклијештене у сјеверноисточни фасадни зид каштела (Слика 25). На угловима, истурене у поље на профилисаним двоструким конзолама су остаци двије четвртасте куле стражаре

Слика 24. Детаљи "звоник" са накнадно додатим жељезним крстом, камени олук касарне и ограда горње шетнице

Слика 25. Детаљ конструкције одбрамбене шетнице, испод конзоле које су носиле кров касарне

Слика 26. Остаци масивних конзола и сводова четвртастих кула на угловима каштела, надвишење "звоника" у опеци, испод мања угаона топарница првобитног опуса

(Слика 26). На основу остатака сводова и зидова може се закључити да су такође биле зидане опеком. Уз сјеверну кулу, до висине фасадног зида тврђаве, сеже димњак од опеке, видљиво надвишен у истом материјалу. Надоградњом континуалне шетнице са бројим пушкарницама на сјеверо-источној фасади и кулама заокружен је одбрамбени опус утврђења, у епохи када је његов значај све више опадао. Надвишење које обликом асоцира на звоник “на преслицу” налази се уз остатке источне куле. Носило је малено звоно, а у познијем времену и једноставан жељезни крст (Слика 24). Његова намјена разјашњена је проналаском инвентара Перашке тврђаве са почетка XVIII вијека у коме се спомиње ‘звоно (којим се означавају сати) са клатном’. Анализом на терену утврђено је да овај елемент у првобитној форми, заједно са кружном кулом на супротној страни, чини дио ткива првобитног каштела. Карјем XVIII вијека надвишен је у опеци, а први пут је документован почетком XIX вијека.

Мали каштел грађен је изузетно солидно и робуствено. Локални сиви кречњак је основни грађевински елемент. Увођењем ружичастог ђуричког камена наглашене су хоризонталне површине тераса за артиљерију и вертикални процјепи пушкарница. Нижа шетница је била поплочана наизмјенично сивим и ружичастим каменом.

У поређењу са корпусом тврђаве, ободни зидови су грађени далеко скромније, релативно су мале дебљине и носе трагове више фаза надградњи и модификација. Пратећи нагиб терена зидови обухватају двориште док се на сјевероистоку наслањају на фасадни зид малог каштела. Грађени су од притесаног камена традиционалним методом у два слоја, готово без међупростора. Анализа неравномјерног распореда и густине пушкарница јасно указује са које стране је пријетила опасност. Сјеверозападни зид садржи пушкарнице читавом дужином, орјентисане тако да контролишу прилаз каштелу са сјеверне и сјеверозападне стране. За разлику од тога источни зид је највећим дијелом без отвора, осим накнадно пробијеног улаза. Врхови ободних зидова су искрзани и изложени дејству падавина, док је источни зид урушен до половине.

Југозападни обод периметра је неправилног облика, са два асиметрична бастиона у угловима (Сл. 27). Декорисан је равним вијенцем који чине два реда камена незнатно избачена у поље.

Двориште је насуто, а приликом формирања доњих артиљеријских платформи бастиони су надвишени за око метар грудобрана са пушкарницама који контролишу прилаз од стране града.

На ободним зидовима сачували су се трагови више зазиданих улаза. Најстарији се налазио на сјеверозападном зиду, пратећи стазу која је из центра насеља водила ка Цркви Св. Крста (Слика 30). Данашњи улаз штити петоугаони бастион изграђен у вријеме француске владавине (Слика 31).

Слика 27. Јужни одбрамбени зид са асиметричним бастионима на угловима

Слика 28. Детаљ западног бастиона

Слика 29. Детаљ источног бастиона са зазиданим улазом

Слика 30. Најстарији улаз на западном зиду

Слика 31. Улаз заштићен петоугаоним бастионом, XIX вијек

На доминантној позицији у дворишту која контролише улазак у каштел подигнута је једноставна ромбоидна касарна (Слика 38). То је приземна грађевина са једноводним кровом, садржи двије просторије и ходник којим се од улаза на предњој фасади долази до излаза на задњој, а затим степеништем приступа покретном мосту (Слика 42). Анализом неправилног положаја и облика касарне као и технике зидања долази се до закључка да је дозидан у висину, а затим укровљен спољни одбрамбени прстен степеништа из неке раније епохе (Слика 39).

На урушеној предњој фасади касарне, постојала су осим улазних врата још и четири прозора који нису сачувани. Степениште иза објекта првобитно је полазило са ниже коте и било доста стрмије.

Након насипања терена и изградње објекта, изнад првобитног степеништа формирано је ново, чија су камена газишта затечена *in situ* што је резултирало бољим разумијевањем насталих измјена (Слика 34 и 35).

Накнадно изграђено степениште као и бочни зидови око њега били су малтерисани и окречени у бијело.

Изградња магистралног пута Котор-Рисан прекинула је функционално и визуелно јединство тврђаве и града, што је највећа појединачна негативност затеченог стања. Из истог разлога дошло је до дестабилизације терена и одвајања доњег дијела ободног зида са бастионима. Потпорни зид, подигнут дуж пута испод тврђаве, својом висином нарушио је њену складну пропорцију.

Дио оштећења тврђаве посљедица је стогодишњег неодржавања и несавјесног односа према културном наслеђу, обзиром да је према расположивим подацима, напуштена 1911. године. Са тврђаве је одношен квалитетно обрађени камен као и жељезни елементи, те недостаје прилична количина неконструктивних елемената. Констатована су разнолика оштећења и негативности, кровне конструкције и кровови свих објеката су пропали, угаоне куле стражаре су такође урушене, врхови ободних зидова дворишта и у мањој мјери самог каштела су искрзани и порозни, а пролазак воде убрзава даље осипање. Шетница на последњој етажи је урушена у централном дијелу и непроходна обзиром да су газишта оба конзолна степеништа уклоњена. Југоисточни ободни зид је урушен до половине висине, а врхови ободног зида читавом дужином периметра су окрњени. У доњим зонама ободних зидова и бастиона мјестимично постоје рупе и недостаје градивног материјала.

Надвишења бастиона у функцији грудобрана су такође у рушевном стању. Официрски дом је такође дјелимично урушен. Више о његовом изгледу сазнајемо са старих фотографија и цртежа. Степениште и потпорни зид испред су такође урушени.

Истраживања архивске грађе

Паралелно са архитектонском анализом затеченог стања тврђаве Св. Крста вршена су и истраживања архивске грађе у Архиву Музеја града Пераста и Историјском архиву у Котору. Дописно и посредним путем прибавили смо грађу из Archivio di Stato (Венеција), Ратног архива у Бечу и Државног архива у Сплиту, као и архива при Service historique de la Défense (Париз). Истраживања су резултирала великим бројем писаних докумената и цртежа који се односе на тврђаву и истоимену цркву која јој претходи. Неке од њих открили су и обрадили ранији истраживачи⁸, док су поједини по први пут представљени у овој студији. Мада су сви били од значаја за тумачење развоја тврђаве Св. Крста за потребе овог рада одабрани су само најрелевантнији. На основу истражене архивске грађе дате су смјернице за археолошка истраживања чиме је потврђено постојање још двије грађевине у дворишту, које ће бити детаљно описане у наставку.

Слика 32. Различити слојеви зидања на ист. фасади касарне, прозор на мјесту ранијег улаза у одбрамбени појас

Слика 33. Спој првобитног одбрамбеног прстена степеништа и западног фасадног зида касарне

Слика 34. Масивна камена газишта старијег степеништа

Слика 35. Трагови уклоњених газишта млађег степеништа

⁸ Ј. Баловић, Ф. Viscovich, П. Буторац, Л. Беритић, Г. Брајковић, М. Милошевић, А. Милошевић, Г. Станојевић, И. Лалашевић, П. Шеровић, З. Чубровић и други, називи коришћених чланака и књига у литератури

Слика 36. Аустро-угарска бистријерна иза објекта

Слика 37. Бистријерна и сплов

Слика 38. Касарна саграђена испред слободностојећег степеништа које води на покретни мост

Слика 39. Аероснимак, неправилни положај касарне усљед коришћења нижих постојећих зидова

Слика 40. Поглед на дворште и објекте у њему са зида малог каштела

Слика 41. Детаљ поплочања централне од три артиљерске платформе у дворишту тврђаве

Слик 42. Пролаз кроз објекат касарне као приступни пут покретном мосту и тврђави

ПРИЛОГ 1 - 1624. година - ведута Пераста и план утврђивања - аутор Agostino Alberti⁹

Године 1597. основана је канцеларија Генералног провидура у Задру у чијој су се служби током Кандијског и Морејског рата смјењивали бројни инжењери који нису били стално запослени већ су исплаћивани по извршеним налозима¹⁰. Један од њих, Агостино Алберти сачинио је 1624. године извјештај којим описује стање фортификација Боке. У Перасту третира два

⁹ Archivio di Stato Venezia Provveditori da Terra e da Mar busta 438 ds. 8

¹⁰ Биљић, Д. I protagonisti dell'edilizia militare in Dalmazia nei secoli XVII e XVIII (2013), Преузето из зборни ка научних радова L'architettura militare di Venezia in terraferma e in Adriatico fra XVI e XVII secolo, стр. 360, Фиренца, такође и Лалoшевић, Илија (1998). Фортификациони систем Пераста, ГПМК XLIII-XLVI стр. 123-152. Котор

објекта које аутор сматра примарним – склониште (“*redutto*”) у брду и утврђење на Веригама. Осим цртежа и описа постојећег стања, Алберти даје и предлоге за побољшање и наводи како би значајан трошак који предвиђа (1200 дуката)¹¹ био сврсисходна инвестиција. Анализом постојећег стања долазимо до закључка да се утврђење тога времена састоји из одбрамбеног зида који обухвата цркву Св. Крста. Црква је приказана као једнобродна грађевина са полукружном апсидом и припратом коју носе четири масивна ступца. На страни ка мору обухват је заобљен, док је ка брду раван, са парцијалним остацима управних и једног хоризонталног зида. Простор између ових зидова, према , је празан и означен као ров (“*fosso*”). Албертијев нацрт са бастионима на угловима, истуреним кљештима и додатним објектом у дворишту у складу је са тадашњом фортификационом доктрином. Стање на терену, међутим, јасно показује да овај пројекат није реализован.

ПРИЛОГ 2 - 1685. година - гавира, аутор Vincenzo Maria Coronelli*

Гавира Пераста са краја XVII вијека, мада се не може сматрати у потпуности реалном, документује битну измјену Перашке тврђаве - изградњу централног одбрамбеног објекта. На једноставни кубус каштела са низовима пушкарница, над којим доминира млетачка застава, наставља се одбрамбени појас са мањим објектом и улазом орјентисаним ка граду.

¹¹ Archivio di Stato Venezia Provveditori da Terra e da Mar busta 438, pag. 304

ПРИЛОГ 3 - 1721. година - инвентар Перашке тврђаве

У Перашком архиву чува се интересантан документ са списком наоружања и опреме тврђаве из 1721. године који доносимо у наставку. Превод Јошко Кателан:

Богу хвала дана првог јула Перашка тврђава¹²

Инвентар ствари које се налазе у каштелу, а које господин Кристофал Мартиновић бивши каштелан предаје господину Петру Матошевићу новоизабраном каштелану и чувару:

<i>Пет бронзаних топова</i>	<i>ком. 5</i>
<i>Један жељезни топ</i>	<i>ком. 1</i>
<i>Један бронзани топ за вјежбе у гађању</i>	<i>ком. 1</i>
<i>Седам лафета за горепоменуће топове</i>	<i>ком. 7</i>

<i>Три бронзана бацача камена "четрнаестице"</i>	
<i>са своја два метална клина са ланцима</i>	<i>ком. 3</i>
<i>Осам жељезних машкула "четрнаестица"</i>	<i>ком. 8</i>
<i>Два комада као што су горепоменути само већи</i>	<i>ком. 2</i>
<i>Девет обичних жељезних машкула</i>	<i>ком. 9</i>
<i>Пет разних бакрених канти</i>	<i>ком. 5</i>
<i>Двије жељезне спирале за чишћење цијеве</i>	<i>ком. 2</i>
<i>Седамдесет жељезних ђулади "дванаестица"</i>	<i>ком. 70</i>
<i>Двјеста четрдесет девет ђулади разврстаних на "деветке" и "шестице"</i>	<i>ком. 249</i>
<i>Педесет седам жељезних ђулади "јединица"</i>	<i>ком. 57</i>
<i>Педест каменних ђулади</i>	<i>ком. 50</i>

Оловна зрна за мушкету разних врста тежине петсто шездесет три млетачке дебеле либре

<i>Шест мушкета са постољем</i>	<i>ком. 6</i>
<i>Осам мушкета без постоља опремљених кресивом</i>	<i>ком. 8</i>
<i>Четрнаест кратких копаља</i>	<i>ком. 14</i>
<i>Три копља без мотке</i>	<i>ком. 3</i>
<i>Дванаест реденика</i>	<i>ком. 12</i>

¹² ПА X, 31- 32, инвентар каштела 1721. године

<i>Четири топовска лијевка</i>	ком. 4
<i>Три жељезне топовске игле</i>	ком. 3
<i>Један бакрени калуп за топовску ђулад</i>	ком. 1
<i>Барут нето тежине 8 танких млетачких либри</i>	ком. 8

*Шест горепоменутих топова напуњених
ђуладима Седамнаест напуњених мушкета*

У продужетку

Застава Св. Марка	ком. 1
<i>Четири жељезне петарде</i>	ком. 4
<i>Педесет ручних напуњених граната</i>	ком. 50
<i>Двадесет четири кутије са фитиљем</i>	ком. 24
<i>Тринаест дебелих млетачких либри ексера за топовске лафете</i>	ком. 13
<i>Једна бакрена кофа за бистијерну</i>	ком. 1
<i>Једно велико звоно (којим се означавају) сати са својим клатном</i>	ком. 1
<i>Жељезни ланац на мосту причвршћен са два клина</i>	ком. 1
<i>Двије шарке на мосту</i>	ком. 2
<i>Једно копље за заставу са жељезном бравицом</i>	ком. 1
<i>Разна бурад за барут празна</i>	ком. 13
<i>Четири танке дрвене греде</i>	ком. 4

Инвентар тврђаве махом сачињава оружје и муниција, али и низ предмета који проширују познавање и функционисања тврђаве. Међу топовима препознајемо бронзани топ "Зеленко" који је Перасту 1676. године поклонио млетачки Сенат за обуку омладине у гађању. На списку је и застава Св.

Марка, ратни барјак чије је чување била значајна стара привилегија, али и извор бројних нових. Звоно је са маленог звоника означавало сате и опасност на хоризонту, а на списку су и свакодневни предмети, попут кофе за бистријерну и ланца за покретни мост.

ПРИЛОГ 4 - 1736-1738. година - завјетна плоча, израдио златар Francesco Costadoni

Почетком XVIII вијека Пераштани наручују да се у Венецији изради сребрна завјетна плоча, посвећена побједи над Турцима коју су извојевали 1654. године. На овом приказу тврђава доминира над Перастом а сви елементи се јасно разазнају. Улаз у утврђени периметар је на страни насеља. Слободностојеће степениште испред каштела је приказано са назна-

Слика 43. Детаљ сребрног рељефа са тврђавом у центру

кама нижих зидова који служе као додатни одбрамбени појас. На сјеверном и источном углу највише етаже налазе се двије округле кулице-стражаре. Приказана је црква са звоником на преслицу, на тачној позицији и правилно орјентисана запад - исток.

ПРИЛОГ 5 - 1788. година - извјештај инжењера Монталботија¹³

Десетак година пред пад моћ Млетачке републике је опала у тој мјери да не финансира јавне радове већ се само врши документовање стања постојећих објеката. Извјештај инжењера Ђакома Монталботија садржи попис свих јавних грађевина Боке са детаљним описима, димензијама у млетачким мјерама (корак, стопа и унча) и инвентаром. Овај документ даје нам јасну слику о изгледу Перашке тврђаве пред крај млетачке владавине, али и корисне податке о начину на који је функционисала.

Монталботи описује и црквицу која је у одржаном стању, а налази се на централној заравни у дворишту каштела. Зидана је од камена са кровом од каналице, а дате су и тачне димензије. Дужина 3 корака, 2 стопе и 6 унци, ширина 2 корака, 2 стопе и 6 унци и висина 2 корака и 4 стопе одго-

¹³ Станојевић, Глигор (1986). Пописи грађевина Боке Которске из 1788 године, Споменик САНУ СХХVII. Београд, 148 / Лалошевић, Илија (1998). Фортификациони систем Пераста, ГПМК XLIII-XLVI, Котор

вара метричким димензијама 6,08м x 4,34м x 4,86м. Скромно је опремљена, посједује дрвени олтар и једно звоно. Утврђење сачињавају каштел и утврђени појас који се шири ка граду.

Главни улаз је са стране града, као и терапијен. Спољно степениште које води на покретни мост више није слободностојеће већ се ослања на додатни унутрашњи одбрамбени прстен. Улазни сутерен има издвојен магацин за барут, док се остатак простора користи по потреби. Камено степениште покривено кровом од каналице води из сутерена на поплочану терасу која служи за артиљерију.

Масивне аркаде и свод поновљене су на овој етажи и служе као наткривени простор за одлагање топова. Само један сегмент је зазидан и служи као затвор. На тераси се налази и круна бистијерне, а на крајевима двоје степеништа која воде на поплочану шетницу са које се улази у стамбени дио утврђења. Овај једноставни објекат, са једноводним кровом покривеним каналицом, садржи осим квартира за војнике и по једну одвојену собу за капелана и заповједника артиљерије. Са два краја доње шетнице степениште води на горњу шетницу одбрамбеног карактера, која се протеже цијелом ширином каштела и има бројне пушкарнице. На источном и западном крају сјеверног одбрамбеног зида истурене су у поље двије правоугаоне кулице са пушкарницама које контролишу све прилазе са стране брда. Као и за цркву, Монталботи цијени да је у одличном стању.

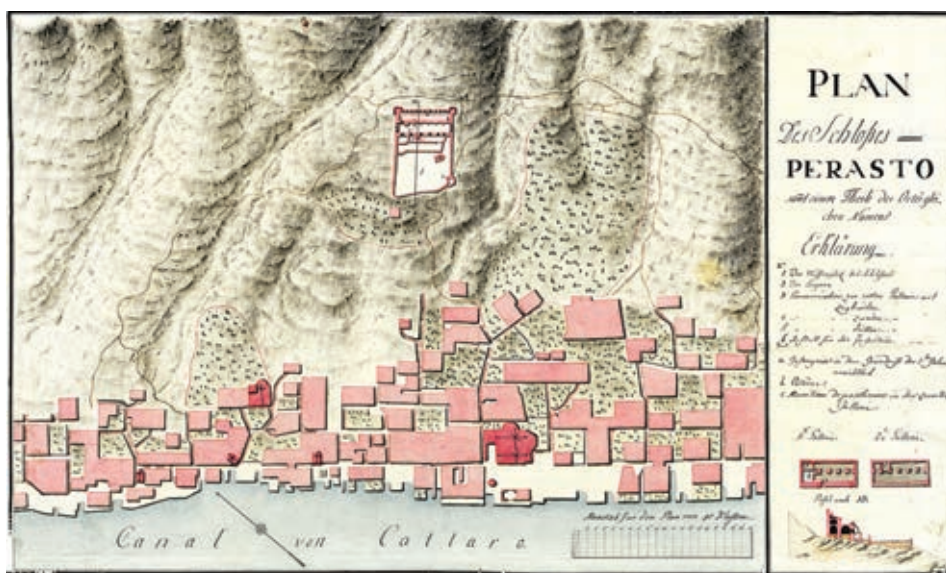
ПРИЛОГ 6 – 1804. година - цртежи тврђаве током прве аустријске управе¹⁴

Из периода прве аустријске управе 1797-1805. године потичу прецизни цртежи непознатих службеника готово у потпуности подударни са извјештајем који је десетак година раније сачинио Монталботти. Прилаз тврђави почиње као степениште, а затим прелази у вијугаву стазу. Улаз је на јужном углу доњег одбрамбеног појаса, увучен и са неком врстом одбрамбеног зида испред. Уз улаз и мањи бастион. Двориште је како и претходни извјештај наводи терапијенирано (насуто земљом). До спољњег степеништа које води на покретни мост долази се кроз два прстена зидова који спајају каштел са западним зидом дворишта. Западно од најистуреније тачке утврђеног појаса постоји објекат једноставне основе, са обрадивим земљиштем. У утврђеном каштелу је црква означена крстом, на позицији коју познајемо из ранијих докумената. На детаљнијој основи утврђења јасно се види остатак камене клупе у наставку фасадног зида цркве, као и остаци поплочаног пла-тоа испред.

¹⁴ KAW GPA, Incl. C III Env. Cattar

На основи улазне етаже каштела четири масивна ступца дијеле простор на два подужна тракта, издвојене су само бистијерна и уска просторија у легенди назначена као тамница. Једнокрако степениште води на отворену терасу за артиљеријска дејства. У нивоу терасе фасадни зид у аркадама служи као наткривено спремиште за, а једна просторија као магацин муниције. Од два степеништа која су првобитно водила на горњу терасу констатовано је само западно. Стамбени дио каштела није детаљније описан, али цртежи показују да није претрпио измјене у односу на Монталботијев извјештај. За разлику од тога четвртасте кулице и бројне пушкарнице су детаљно приказане.

На катастарском плану уочљив је, јужно од тврђаве, мањи објекат окружен обрадивим земљиштем. Будући да је план дат у размјери његове приближне димензије у основи биле су 6x7м. Једноћелијска структура¹⁵ и положај навели су нас на претпоставку да се ради о једној од перашких кула. Писани извори спомињу десет кула, мада тај број није дефинитиван као ни прецизне локације. Изглед куле налазимо на фотографијама каштела из XX вијека (Слика 44), има три етаже вертикалних зидова и кров на четири воде. Скромне димензије у основи, четвороводан кров као и спратност подударни су првобитној кули Висковића, прије надвишења и промјене рјешења крова (Слика 45). Губитак фортификационе функције одразио се, као и код куле Висковића, увођењем прозорских отвора док се у приземљу појављује

¹⁵ Према катастарском попису објекат садржи три просторије, по једну на свакој етажи.

Слика 44. Тврђава и кула након губитка првобитне функције, фотографија прва половина XX вијека

Слика 45. Кула у склопу палате Висковић за коју се сматра да потиче са почетка XVI вијека

асиметричан улаз. На основу расположиве документације није било могуће утврдити њену старост, нити првобитну цјелину којој је припадала.

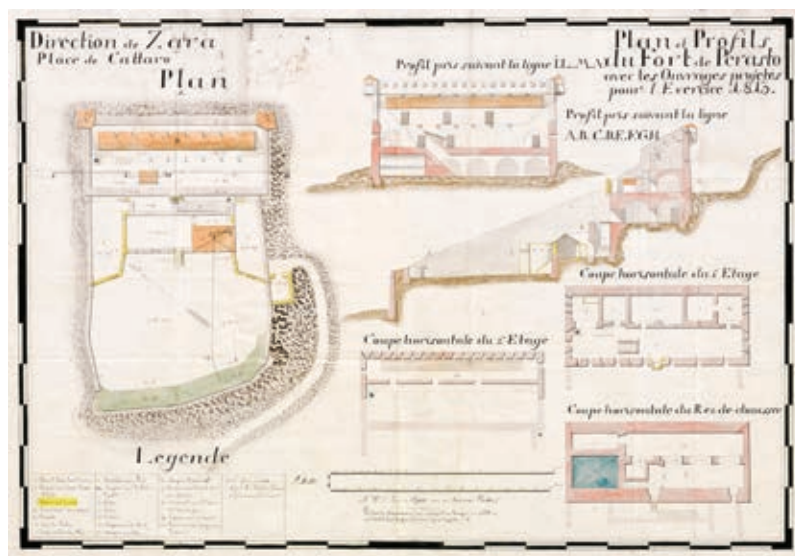
Познато је да су куле подизале имућне перашке породице у оквиру својих имања, мада њихова близина древној црквици Св. Крста не искључује могућност да су биле дио одбрамбеног комплекса прије изградње тврђаве. Очекујемо да ће мапирање и даље проучавање ове грађевине, у систему одбране Пераста, потврдити претпоставку да се ради о фортификационом објекту. Обзиром да је кула срушена приликом изградње магистралног пута, није искључено да испод саобраћајнице постоје њени остаци.

ПРИЛОГ 7 – пројекат постојећег стања тврђаве Св. Крста са планом интервенција из периода француске управе¹⁶

Тачна година настанка овог пројекта није позната, како у наслову видимо, интервенције су биле планиране за 1813. годину. Пројекат се састоји од једног листа на коме су приказане у боји основа и два пресека тврђаве, као и основе појединачних етажа. Сви прилози су исцртани детаљно, у размјери, са висинским котама и намјеном простора.

Пројектом је била предвиђена истурена правоугаона предстажа улаза у двориште, са бројним пушкарницама. У дворишту је, дјелимично користећи постојеће зидове планирано формирање додатног прстена за заштиту улаза у каштел. Једини улаз у овај простор је путем централног степеништа,

¹⁶ Service historique de la Défense, avenue de Paris, Vincennes GR 1 VM 68

затим се поред стражарнице пролази до унутрашњег прстена у коме се налази спољно степениште каштела.

На основи и пресеку види се терапијен оивичен ниским зидом, иза њега у дворишту су предвиђене позиције за четири већа топа. Мањи топови према плану дејствују са артиљерске терасе малог каштела. На основи приземља издвојена је стражара, док су на првом спрату зазидане све аркаде. Легенда ове просторије дефинише редом као – кухиња, просторија непознате намјене, остава за храну, као и оставе за муницију и артиљерију. На последњој стамбеној етажи нестале су подјеле на просторије, читав простор је у служби касарне. Планирано је да улаз у каштел штити мања машикула, у ширини зазидане раније топарнице.

ПРИЛОГ 8 - мапа Пераста¹⁷, извод из земљишне књиге, план тврђаве из 1838.¹⁸ и 1888. године¹⁹

Године 1838. тврђава Св. Крста укњижена је у аустријски катастар под бројем 143 са напоменом 'Fortezza'. На плану утврђења израђеном исте

¹⁷ KAW GPA Inland C III Cattaro, Plan der Stadt Perasto 1839.god.

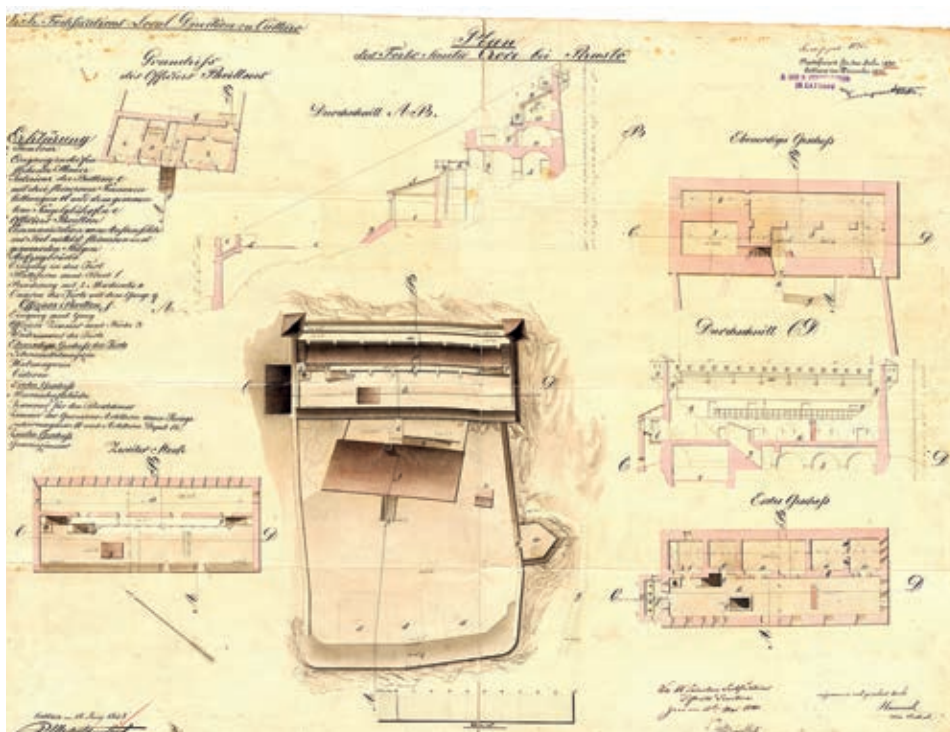
¹⁸ KAW GPA Inland C III Cattaro Nr. 37A објављено у Лалошевић, Илија (2016). Фортификациона архитектура Боке Которске венецијанског периода (XV-XVIII вијек) стр. 273, Подгорица

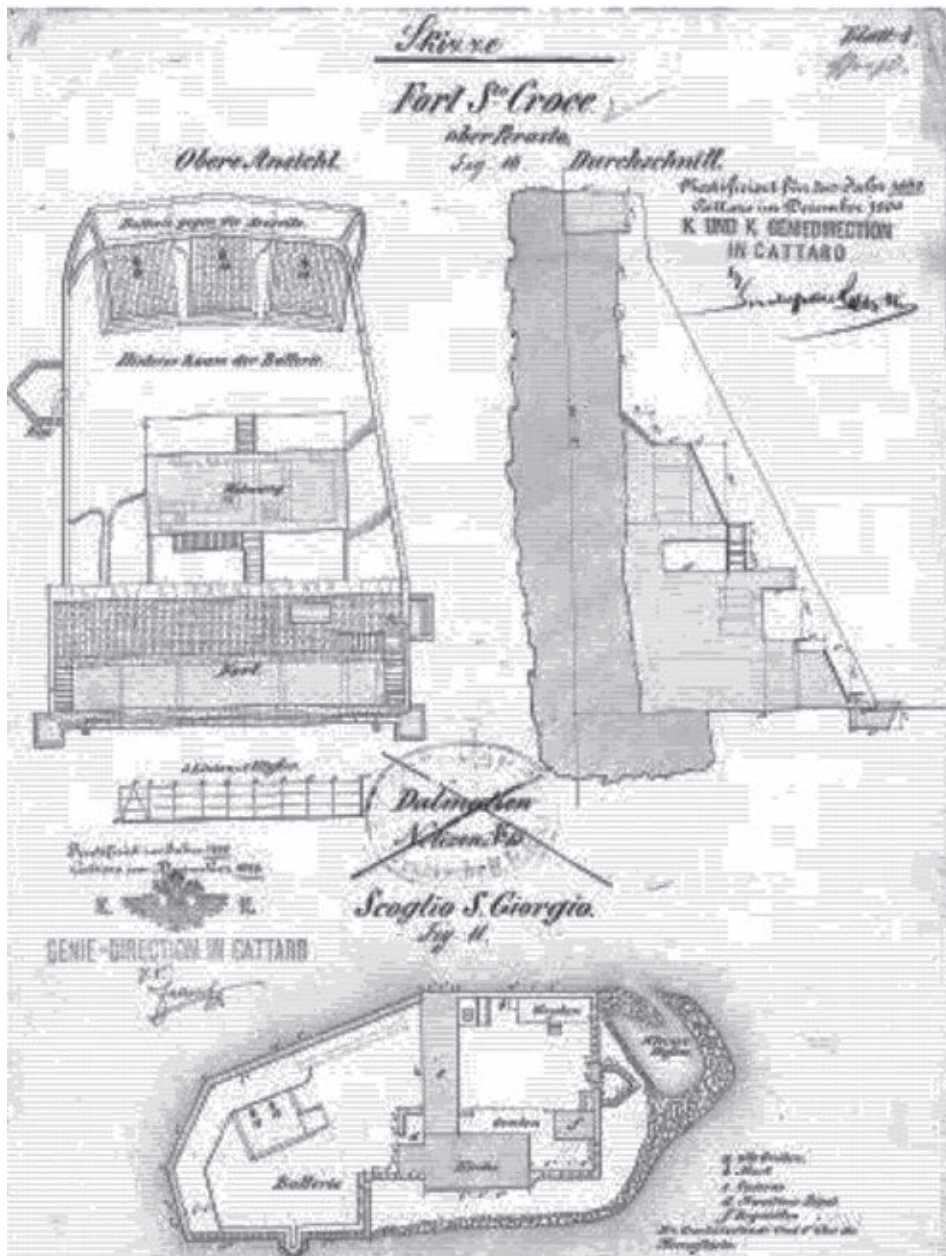
¹⁹ KAW GPA Inland C III Cattaro Nr. 37B објављено у Лалошевић, Илија (2016). Фортификациона архитектура Боке Которске венецијанског периода (XV-XVIII вијек) стр. 274, Подгорица

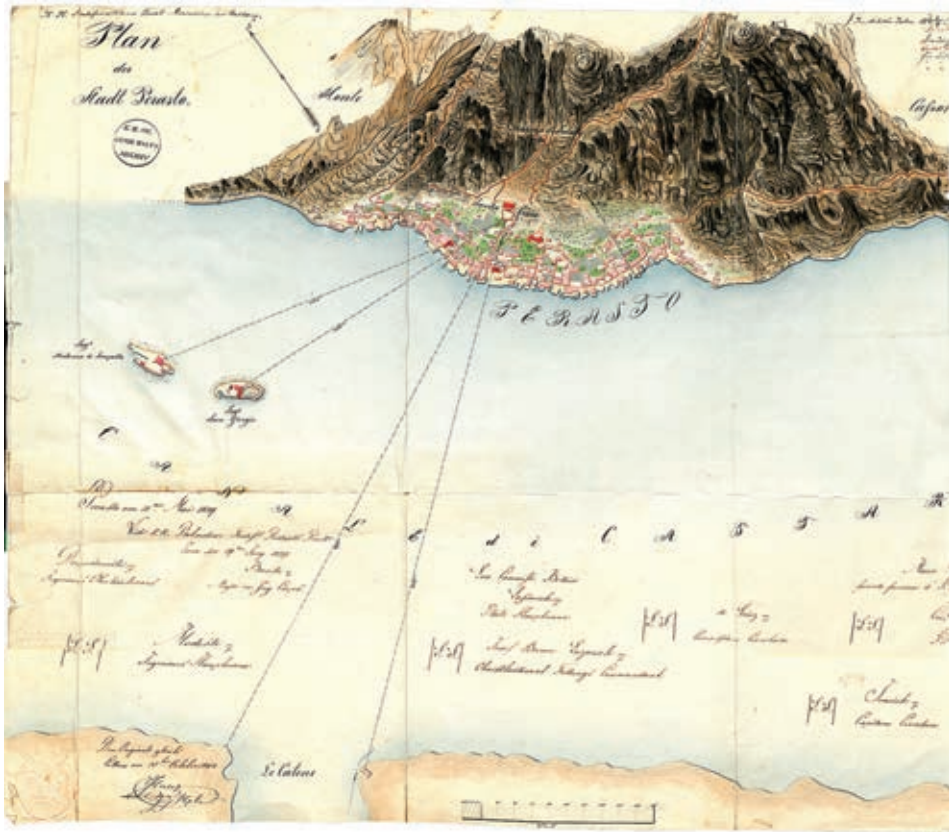

године приказане су све етаже утврђења са легендом намјене простора, као и попречни пресјек и поглед из ваздуха. Цртежи су у размјери, неке битније димензије су искотиране а мјерне јединице су хвати (клафтери).

На првој етажи каштела издвојена је цистијерна, на улазу мања стражара, већина простора користи се као магацин за храну, а некадашња тамница као складиште дрвета за огријев. Зазиђивањем масивних arkada на горњој етажи настали су редом, кухиња за особље, остава или додатна канцеларија, магацин за барут и артиљерска остава. На последњој стамбеној етажи налази се касарна, са троје врата на предњој и три прозора на задњој фасади. Објекат у дворишту, у легенди наведен као официрски павиљон садржи дневну и спаваћу собу са издвојеном кухињом и ходником. Бочно од официрског павиљона учртан је мањи објекат са двоводним кровом, у легенди назван пећ за каљење топовске ђулади.

ПРИЛОГ 9 - Прва пол. 19. вијека - ведута Пераста аутор Федор Карачај

Акварел Федора Карачаја приказује Пераст са запада, детаљно и са јасно издиференцираним плановима.

Иза појаса бујне вегетације истиче се препознатљива силуета тврђаве над којом вијори аустријска застава. Карачај прецизно приказује ријетке детаље видљиве из ове перспективе, анекс са почетка XIX вијека, на углу кулу стражару и залучени звоник који у овом периоду још увијек не носи крст.

Сивом бојом тврђава се уклапа у боју околних брда и чини контрастну позадину колористичкој и формалној динамици града.

ПРИЛОГ 10 - Фотографија из колекције фотографија Мира Улчара²⁰

Фотографија напуштене тврђаве садржи податке о висини и пропорцији оградних зидова, крововима, третману фасада и бројне нестале детаље. Испред западног бастиона налази се објекат који је срушен приликом трасирања пута, па је његово даље проучавање отежано.

Са изузетком прозора који су извјесно накнадна интервенција, пропорцијама и рјешењем крова одговара типологији перашких кула.

²⁰ Објавио Цвито Фисковић, Бока Которска у акварелима Федора Карачаја, споменик САНУ, СХХVII, слика 14, стр. 224.

Археолошка истраживања²¹

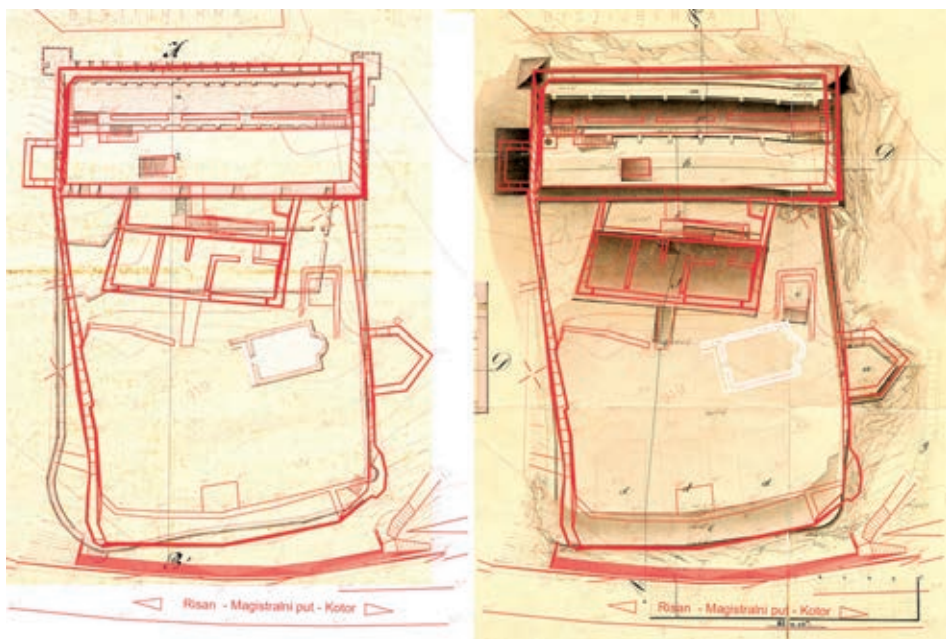
Археолошка истраживања извршио је у периоду 23. априла до 03. маја 2017. стручни тим Полимског музеја из Берана, на челу са археологом Предрагом Лутовцем. Ископавања су вршена у дворишту тврђаве, а смјернице дате на бази проучене архивске грађе. Један од основних циљева било је откривање положаја и евентуалних остатака Цркве Св. Крста по којој утврђење носи име.

Најранији графички приказ цркве потиче из пројекта побољшања перашке тврђаве, који је 1624. године сачинио инжењер Агостино Алберти. На тлоцрту тврђаве приказана је једноставна основа цркве са полукружном апсидом и припратом коју носе четири ступца. Једини приказ изгледа цркве налазимо на завјетном рељефу са почетка XVIII вијека. Црква Св. Крста приказана је као једнобродна грађевина са звоником на преслици и два мања прозора на бочној страни, закошена у односу на каштел и позиционирана у близини слободностојећег степеништа. Извјештај инжењера Монталботија сачињен 1787. године описује црквицу од камена са кровом од каналице димензија 6,08м x 4,34м x 4,86м.

²¹ Велику захвалност дугујемо нашој менторки мр Зорици Чубровић на помоћи у свим фазама истраживања, а поготово у сегменту који се односи на Цркву Светог Крста

Цртежи израђени 1804. године за потребе аустријског катастра поклапају се готово идеално са наведеним димензијама, видљиви су и остаци камених клупа и поплочања испред објекта. Будући да је цртеж дат у размјери, у клафтерима (хватима), преклопом са савременим геодетским снимком добијена је оквирна позиција цркве (Сл.46).

Слика 46. Преклоп цртежа тврђаве из 1804/1838. године и геодетског снимка из 2017. године

Приликом ископавања на дефинисаној површини уклоњен је плитак слој земље и откривене стијене, вјештачким путем доведене у исту раван (Сл. 47). У наставку је откривен сегмент изломљеног плочника од неправилно слаганог сивог и ружичастог камена положеног у слоју набијене земље. Поплочање се простире у смјеру исток-запад, на истоку завршава у равној линији која указује на почетак неког објекта док је западна граница ободни зид дворишта. На овом зиду, смакнут јужно у односу на осу поплочања констатован је првобитни улаз у утврђени појас, зазидан крајем XVII или почетком XVIII вијека. Постојање улаза, орјентисаног ка Рисну у стратешком смислу може се сматрати неповољним, будући да је из овог смјера пријетила опасност од Турака. Постојање објекта који претходи тврђави, у овом случају цркве са улазом на западној фасади, објаснило би ову несвакидашњу одлуку (Слика 48).

Изузев у поменутом уском потезу, поплочање није пронађено у остатку дворишта, са изузетком артиљеријских платформи из периода францу-

Слика 47. Вјештачким путем поравнате стијене и остаци поплочања у продужетку у смјеру И-З

Слика 48. Зазидани првобитни улаз у двориште каштела на западном одбрамбеном зиду

Слика 49. Смјер пружања поплочања, положај у односу на улаз из периода прве аустријске управе

Слика 50. Крупно камење у сувомеђи за које се претпоставља да потиче од срушене цркве

ске окупације. Пратећи смјер простирања поплочања, пажљиво је чишћена земља до ниског потпорног зида испред официрског дома. Потпорни зид, чија се оса дјелимично поклапа са претпостављеним правцем пружања цркве, садржи више масивних комада кречњака који се неправилним обликом и величином истичу у односу на остатак. Индиција је да они представљају камен срушене цркве у секундарној употреби (Слика 50).

Који год да је био узрок њеног нестанка, извјесно је да су камени зидови везани трошним малтером у потпуности расформирани, а материјал употребљен за каснију градњу. Потребно је предвидјети допунске археолошке радове, уз пажљиву разградњу сегмента сухозида, како би се уколико је сачуван открио дио темеља цркве.

Слика 51. Пронађени сегмент поплочања са позицијом цркве пренесеном из Аустријског катастра из 1804. године

Слика 51а. Остаци темеља пећи

Југоисточно од касарне у дворишту откривен је темељ димензија 2,15x1,95м (Сл. 51), брижљиво зиданопеком. Његов положај одговара раније описаној пећи за жарење ђулади, која постоји релативно кратко – на плану израђеном само педесет година касније. Објекат више не постоји.

Релативна хронологија градње и просторне реконструкције

Континуитет постојања осматрачнице или одбрамбеног пункта у брду изнад Пераста врло је извјестан. Ранији истраживачи²², лоцирајући овдје крак римског пута ка Котору претпостављали су постојање мањег римског утврђења (castrum). Првобитни назив брда изнад града, Кашун, могао би бити искварена форма ове ријечи. У исто вријеме, интересантна је паралела са увалом Кашуни у Сплиту лоцираном испод илирске градине²³.

²² Лалошевић, Илија (2016). Фортификациона архитектура Боке Которске венецијанског периода (XV-XVIII вијек), стр. 134, Подгорица

²³ Усмени извор Катја Марасовић

На темељу обраде архивских докумената и литературе, као и резултата архитектонских и археолошких истраживања пред нама су нове спознаје о трансформацији комплекса предочене кроз просторне реконструкције тврђаве са црквом у карактеристичним историјским фазама.

Прва фаза - Црква Св. Крста и средњовјековни период

Централни објекат око кога је формиран комплекс утврђења Св. Крста представља истоимена црква. Према предању ово је најстарија црква коју су подигли становници Пераста. Црква Св. Крста подигнута је на заравни која и данас доминира Перастом, а гдје се према записима зборовало прије изградње жупне цркве у центру насеља (1563-1564 год). Црквено звоно оглашавало је опасност и приближавање непријатеља, али и позивало на прославу Крстовдана, заједничке славе свих перашких казада. Индикације о постојању и изгледу евентуалног централног утврђења у овом периоду нису пронађене. У самом насељу постоје остаци утврђивања који датирају из средњег вијека у виду високих одбрамбених зидова ободом неких имања.

Друга фаза - период млетачке владавине од 1420. до 1736. године²⁴

Најстарији помен локалитета у одбрамбене сврхе преноси П. Буторац према списима из 1560. године: “глоба за онога ко не би хтио стражарити код цркве Св. Крста - новац иде за градњу каштела”. Године 1568. Сенат додјељује Пераштанима 300 дуката да саграде утврђење у које би се могли склонити приликом гусарских напада. Нису сачувани подаци о овим радовима, али је извјесно да су Пераштани подигли мањи одбрамбени појас којим су опасали цркву Св. Крста²⁵.

У молби за обнову, упућеној млетачком сенату 1715. године, стоји како су тврђаву својим средствима подигли Пераштани, након напада тринаест галија 1624. године. Ови подаци подударни су са извјештајем инжење-

²⁴ Дугујемо захвалност др Катји Марасовић у тумачењу најстарије фазе тврђаве Светог Крста, као и тумачење бројних детаља карактеристичних за функционисање тврђава венецијанског периода.

²⁵ Хроничари и ранији истраживачи махом су сматрали да се ради о “малом каштелу”, те да је подигнут крајем XVI вијека. Увид у архивска документа раздваја ове двије фазе, првобитни одбрамбени појас могао је настати у другој половини XVI вијека док мали каштел потиче из XVII вијека. Запис у Перашком архиву (Libro Verde X) – подигнута нека тврђава изнад града 1570. године, тај податак преноси и Г. Брајковић. Буторац – тврђава потиче најкасније из 1583. године када се Пераст у списима назива утврђеним градом “оппидум”. Беритић сматра 1628. за годину градње, што је према расположивим чињеницама врло извјесно.

ра Албертија сачињеним исте године. Он описује склониште “*reduetto*” са црквом у дворишту. Периметар је на југу заобљен, док на сјеверу констатује остатке геометријски правилних зидова и одбрамбени ров “*fosso*”. Анализом остатака на терену изоловани су скромни сегменти ове најстарије фазе инкорпорирани у сјеверозападни одбрамбени зид данашњег утврђења. Алберти сматра да је положај склоништа врло повољан и прилаже амбициозан предлог утврђивања који млетачке власти очито нису сматрале оправданим трошком.

Недуго након поменутог извјештаја подигнут је “мали каштел” на бази ког ће се комплекс даље развијати. Аутор пројекта није познат, а извјесно да је то био инжењер. За разлику од Албертијевог предлога разумејене основе са бастионима и другим савременим фортификационим елементима, изграђен је масиван али једноставан кубус прочељем орјентисан ка мору. У први мах зидови старијег утврђења нису срушени, а уз њих је прислоњено приступно степениште малог каштела.

Првобитни каштел остао је у највећој мјери очуван до данас, уз бројне модификације настале током два вијека коришћења у војне сврхе. Анализом архитектонских елемената и доступне документације изоловани су изворни елементи од каснијих интервенција. Мали каштел сачињавале су двије етаже и отворена тераса за стријелце.

Спољно степениште водило је до приземља и на њега се ослањао покретни мост. Пратећи сјеверни зид старијег утврђења на који је ослоњено, степениште је закошено, а не паралелно са каштелом. Каштел је имао мали број отвора, већином пушкарница, а ка мору и шест топарница. У засведеном приземљу простор је био подужно подијељен низом масивних стубаца и аркада, на које су се ослањала два бачваста свода. Сјеверозападно од улаза биле су издвојене цистијерна и магацин за барут, док се остатак простора користио по потреби. Наткривено камено степениште водило је на први спрат. Масивне аркаде поновљене на овој етажи чиниле су подјелу на поплочану терасу за артиљеријска дејства и засведени простор за одлагање топова и муниције. Само једна просторија је била издвојена, у служби тамнице. На крајевима терасе двоје степеништа су водила на поплочани кров спремишта за артиљерију. Заштићени високим оградним зидом са густим низом пушкарница са овог платоа су дејствовали стријелци. У сјеверном углу благо избачена из масе зида налазила се кружна стражара-осматрачница, а у западном малени звоник. Приликом изградње каштела бочно од улаза остављени су истурени камени блокови за масивне зидове неке будуће доградње. Међутим, она није реализована. Умјесто тога подигнут је накнадно тањи ободни зид који се само дјелимично поклапа са раније утврђеним прстеном и већег је обухвата.

На основу података из архивске грађе могуће је пратити ангажман Пераштана у Млетачким операцијама против Османлија педесетих година XVII вијека, због чега расте страх од контранапада. Перашки посланици у јануару 1653. године моле млетачке власти да се каштио што боље утврди, а посада повећа са 10 на 20 са каштеланом мјештанином²⁶. По наређењима ванредном провидуру утврђење је потребно довести у стање приправности, а наређено је и рушење кула у Рисну како не би послужиле као упориште турским снагама²⁷. Немамо података о обиму изведених радова, али документација о стању тврђаве до краја вијека сугерише да су вршене интервенције примарно у доњем одбрамбеном појасу.

У вријеме Перашког боја 1654. године, окосницу одбране чинили су предстража на Веригама, тврђава на централној позицији изнад града, систем кула и појединачни стамбени објекти. Послије овог напада Пераштани су издејствовали да млетачки сенат 1658. године донесе одлуку којом би се дио новца годишње приман из вићентинске благајне улагао у постепену градњу три куле на тврђави Св Крста²⁸. Аутор идејног пројекта био је инжењер Дон Камило Гонзага, који је за млетачки сенат направио извјештај о стању фортификација након протеклог рата. Новац намијењен за куле уложен је у друге државне потребе, па њихов планирани изглед познајемо само на основу нацрта²⁹. Шездесетих година осамнаестог вијека настао је интересантан документ "Perasto materiale", штампан у Венецији. Овај статистички преглед садржи детаље организације општине, институција друштва, јавних објеката, становника и функционера. Описан је и каштел са два одбрамбена појаса, артиљеријом и посадом³⁰.

У другом одбрамбеном појасу налази се Црква Св. Крста над којом патронат има заједница. На сваких двије године, наводи се, бирају се четири прокуратора који се старају о цркви као и каштелан чија је функција поново успостављења након што је 1670. године укинуо генерални провидур Антонио Барбаро.

²⁶ ПА X, 434

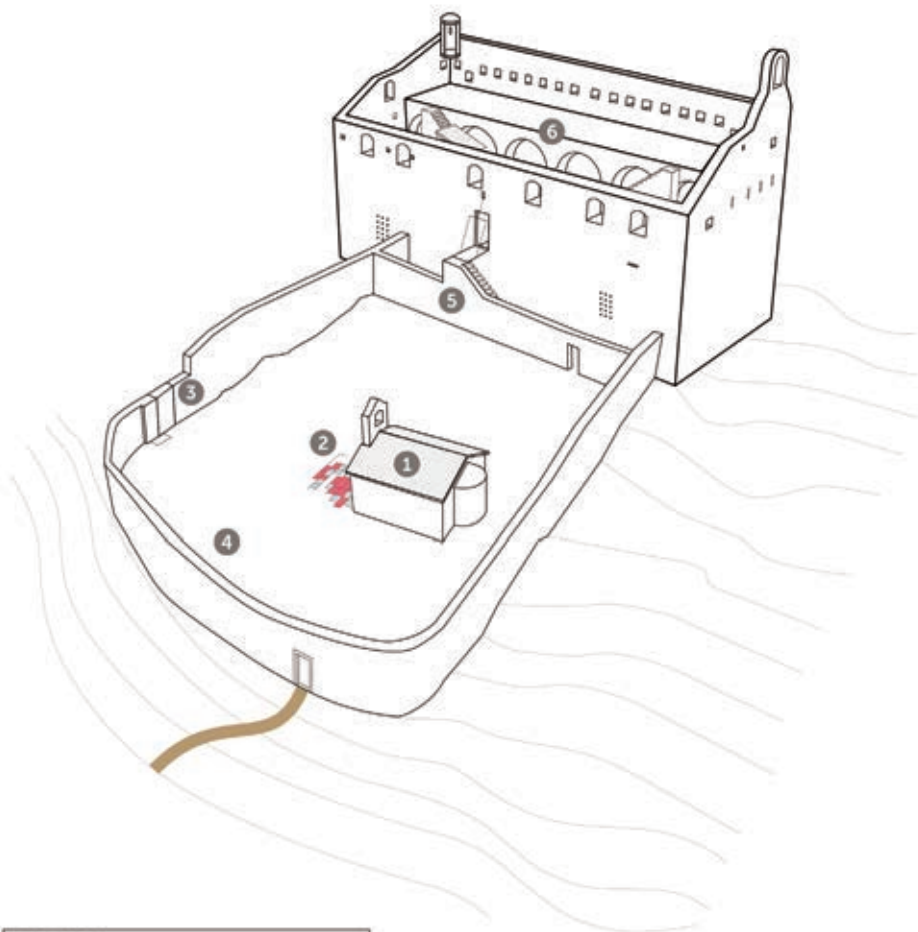
²⁷ ПА, 419-420

²⁸ ПА X, 5-6

²⁹ Лалошевић, Илија (1998). Фортификациони систем Пераста, ГПМК XLIII-XLVI, прилог 101, стр. 284, Котор

³⁰ Статистички преглед општине штампан у Венецији 1756. године, стална поставка музеја у Перасту

Тврђава и црква Св. Крста 1628. године
 идеална реконструкција на основу истраживања на терену и извјештаја А. Албертија из 1624. године

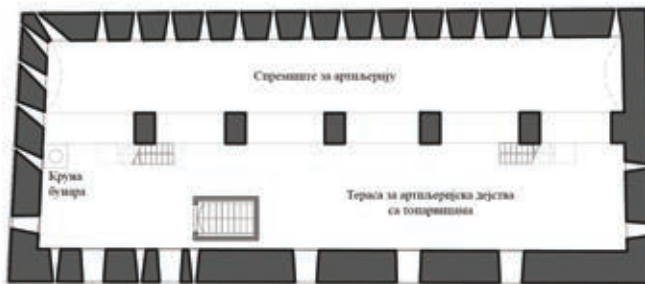
ЛЕГЕНДА

- ① Црква Св. Крста
- ② Подлошње испред цркве, испржани сеизмички процпањени *in situ*
- ③ Остатак старијег зида са правоугаоним улазом
- ④ Правоугаони мањи одбрамбени појас
- ⑤ Стоваљо степениште са одбрамбеним зидом
- ⑥ "Мали" катедра
- ▲ Улаз

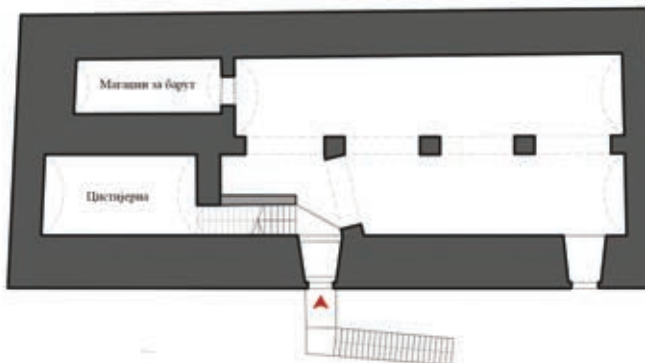
ОСНОВА II СПРАТА

ОСНОВА I СПРАТА

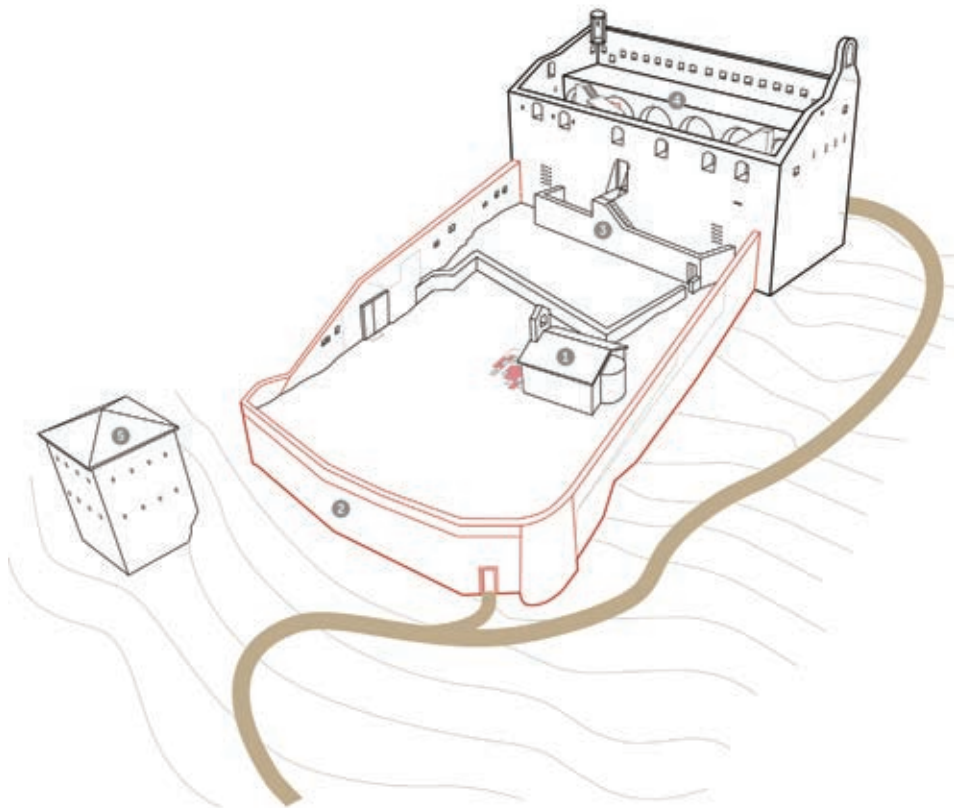

ОСНОВА ПРИЗЕМЉА

Тврђава и црква Св. Крста 1628-1736. године
 идеална реконструкција на основу истраживања на терену, извјештаја А. Албертија
 и завјетне плоче израђене 1736-1738. године

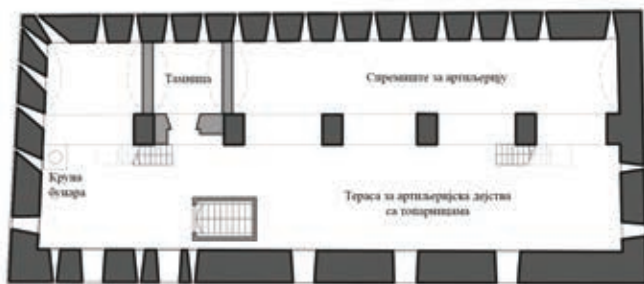
ЛЕГЕНДА

- ① Црква Св. Крста са остацима подочања
- ② Пропириени спољни одбрамбени појас
- ③ Спољња степенште са одбрамбеним зидом
- ④ "Мали" кастел
- ⑤ Индивидуални фортификациони објект - кула
- ▲ Улаз

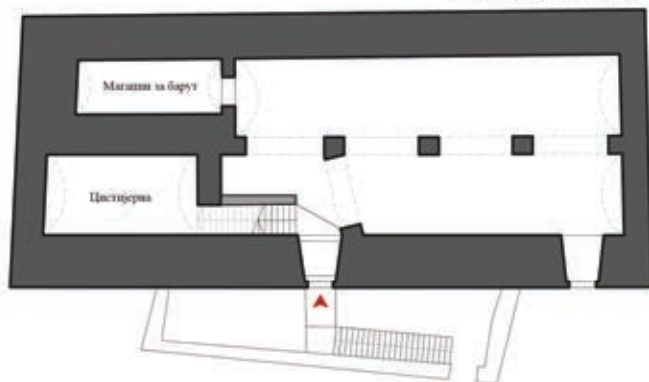
ОСНОВА II СПРАТА

ОСНОВА I СПРАТА

ОСНОВА ПРИЗЕМЉА

Трећа фаза - од 1736. године до пада Млетачке републике 1797. године

У току Морејског рата (1684. - 1699. године), у Боки су од Османлија ослобођени Рисан и Херцег Нови у чему су Пераштани активно судјеловали.

Престанак непосредне опасности од Турака умањио је значај перашке тврђаве, али упркос томе у овом периоду заокружена је млетачка фаза њеног опуса. Првобитни мали каштел надвишен је изградњом горње одбрамбене шетнице са низом пушкарница и правоугаоним кулама на крајевима. Ободни зидови дворишта су такође надвишени, чиме је постигнута континуална силуета од највише тачке каштела до бастиона. Са терасе за артиљерију двоје степеништа воде на поплочану шетницу са које се улази у стамбени дио утврђења. Овај објекат са једноводним кровом, приљубљен уз сјевероисточни фасадни зид тврђаве садржи осим квартира за војнике и одвојене собе за капелана и заповједника артиљерије. Спољно степениште које води на покретни мост више није слободностојеће већ се ослања на додатни унутрашњи одбрамбени прстен.

Детаљан опис тврђаве у овом периоду налазимо, како је већ речено, у извјештају инжењера Монталботија сачињеном 1788. године. Драгоцјен је његов опис Цркве Св. Крста која се налазила у дворишту каштела. Зидана је од камена са кровом од каналице, а дате су и тачне димензије. Дужина 3 корака, 2 стопа и 6 унци, ширина 2 корака, 2 стопа и 6 унци и висина 2 корака и 4 стопе одговара метричким димензијама 6,08м x 4,34м x 4,86м. Скромно је опремљена, посједује дрвени олтар и једно звоно.

Четврта фаза – прва Аустријска владавина 1797 – 1806. године

Послије укидање Млетачке републике 1797. године њене територије подијелиле су Француска и Аустрија, при чему је Бока припала другој. Прва аустријска управа била је кратког даха. Међутим из овог периода потичу први цртежи и модификације тврђаве након млетачких времена. Како у књизи “Storia di Perasto” наводи Франо Висковић, утврђење је у овом периоду готово потпуно напуштено.³¹ Приликом преузимања града, према архивским списима, тврђава је опремљена (вјероватно се ради о баруту и муницији) да би 1799. године било наређено разоружавање, а према генералном плану управљања фортификацијама крајем 1801. године бива стављена ван функције. Пераштани се дипломатским путем боре да очувају “forticu” и у томе успијевају. Међутим како биљежи Висковић она, остаје у истом запуштеном стању.

³¹ Viscovich, Francesco (1898). Storia di Perasto. Trst, 74-75

На тврђави су, могуће и без пројекта, изведене модификације које свједоче о измијењеном начину коришћења. Улаз у двориште је измјештен на југо-источни зид, а у овој фази није имао предстражу. Терапијенат је ка дворишту оивичен ниским потпорним зидом са ивицама, од фино клесаног камена. У приземљу каштела, наспрам улаза формирана је мања стражарница, а приступ остатку простора запријечен масивним двокрилним вратима. Масивне аркаде у нивоу терасе су зазидане, изузев прве у низу и служе као простори за одлагање. Стамбена етажа каштела више нема подјеле на собе, функционише као јединствена касарна. Према поменутом француском плану, овај простор био је довољан за смјештај четрдесет војника, што је четири пута бројнија, него што је тврђава раније имала.

Француска владавина 1807-1813. године

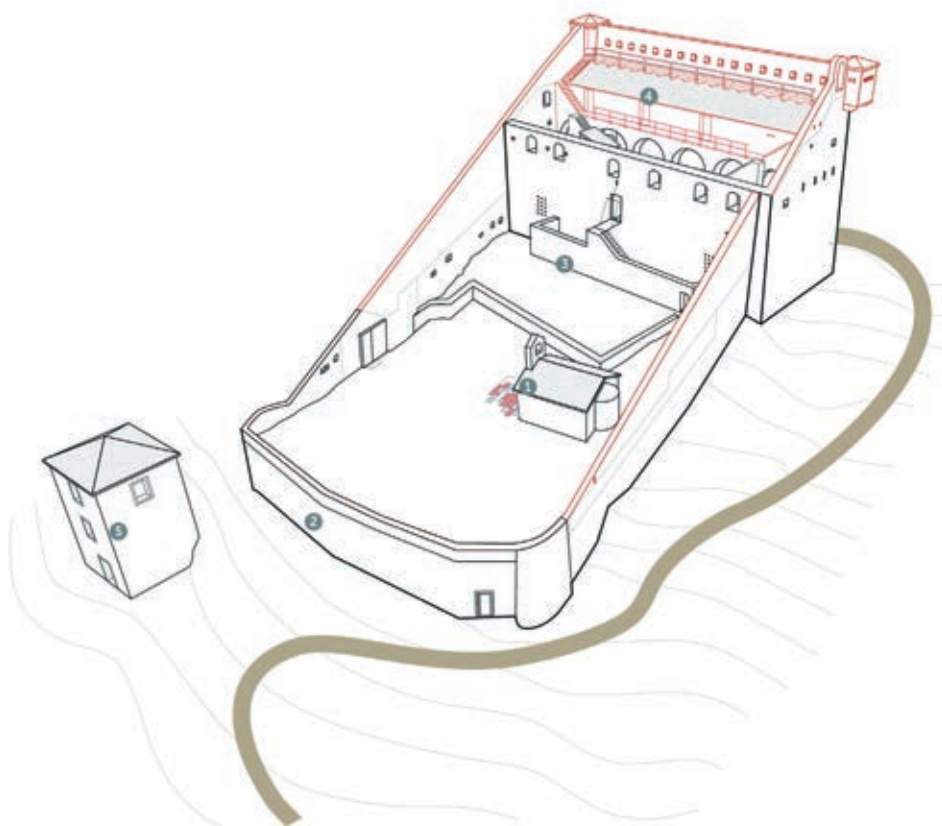
Период 1806 - 1814. године карактеришу интересни сукоби у Боки, у које су укључене Француска, Аустрија и Црна Гора потпомогнута од стране Руса и Британаца. Краткотрајна руска владавина током 1806. године завршена је Тилзитским миром по чијим је одредбама Бока припала Француској. Французи запосиједају утврђене градове и појединачне фортификационе пунктове, врше неопходне оправке и посебну пажњу посвећују одбрани улаза у Боку са положаја на Пунти Оштро и Росама. Период француске управе у Боки недовољно је проучен, те је један од изазова приликом формирања релативне хронологије перашке тврђаве био разграничити аустријске од француских интервенција. Додатно збуњује чињеница да аустријски планови, упркос детаљности, не садрже објашњење да ли се ради о затеченом стању или планираној изградњи.

Проналазак пројекта постојећег стања и планираних интервенција на тврђави Св. Крста из француског времена пружио је неопходне информације о овом кратком прелазном периоду. Поређењем планираних интервенција и стања затеченог на терену, долазимо до закључка да оне нису изведене. Француски инжењери су, међутим, предвидјели неке радове који ће у измијењеној форми бити изведени у току друге аустријске владавине.

Препознавши стратешки значај положаја острва Св. Ђорђа на њему су биле стациониране француске, а затим аустријске трупе. Острво је опасано одбрамбеним зидовима са препознатљивим петоугаоним бастионима, платформом за артиљеријска дејства и складиштем муниције. Пераштани су на превару заузели тврђаву Св. Крста 13.октобра 1813. године, приморали батерију на острву да се преда и до повлачења француских снага самостално управљали градом.

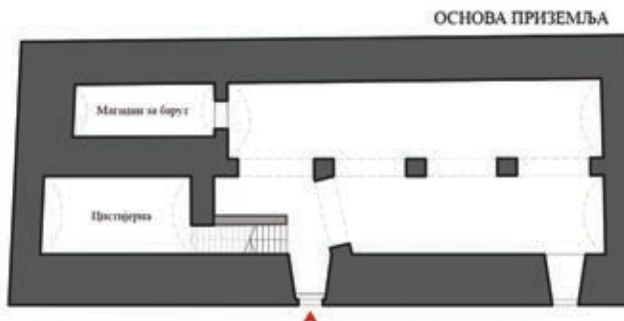
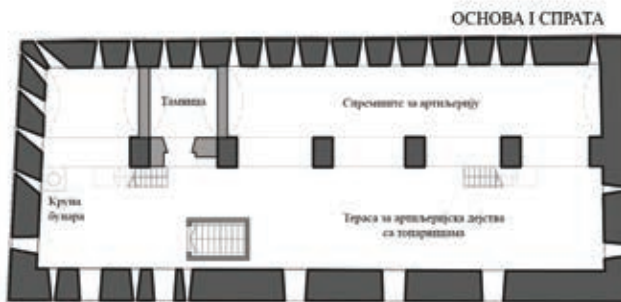
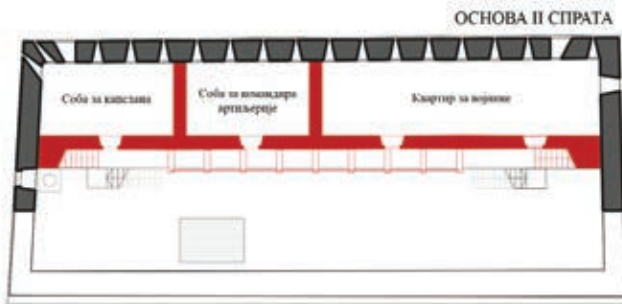
Тврђава и црква Св. Крста 1788. године

идеална реконструкција на основу истраживања на терену и извјештаја Ђ. Монталботија из 1788. године

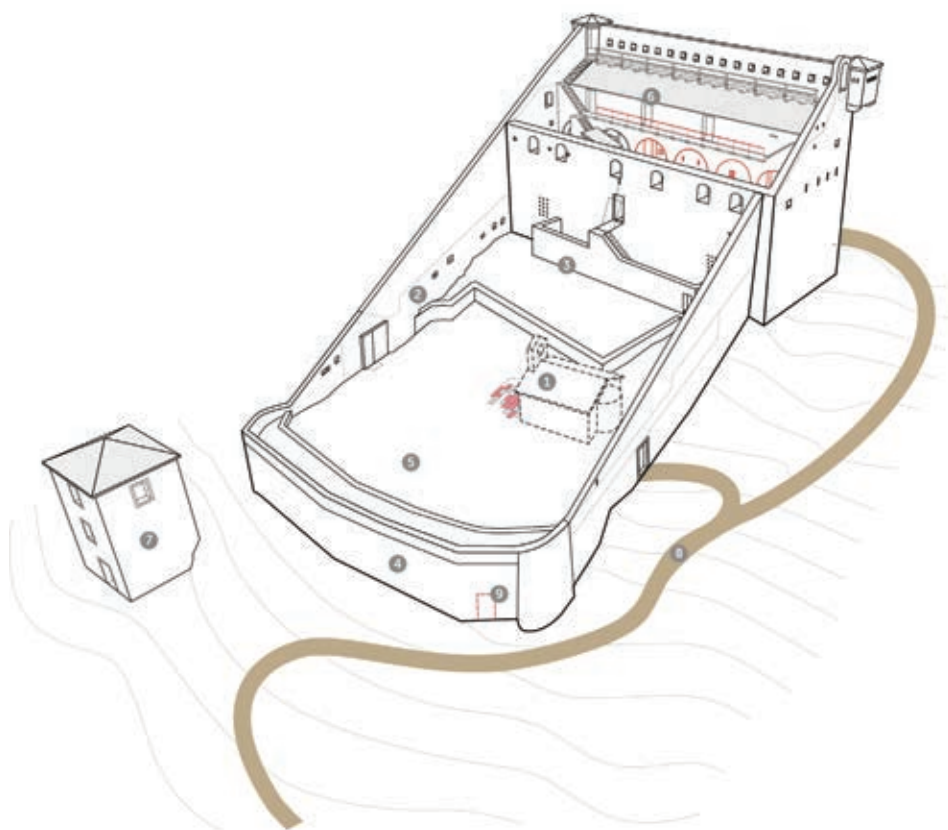

ЛЕГЕНДА

- ① Црква Св. Крста са остацима поклочиња
- ② Надвишени спољни одбрамбени појас
- ③ Спољно степениште са одбрамбеним зидом
- ④ Каптел са надograђеном одбрамбеном шетницом
- ⑤ Индивидуални фортификациони објект - кула
- ▲ Улаз

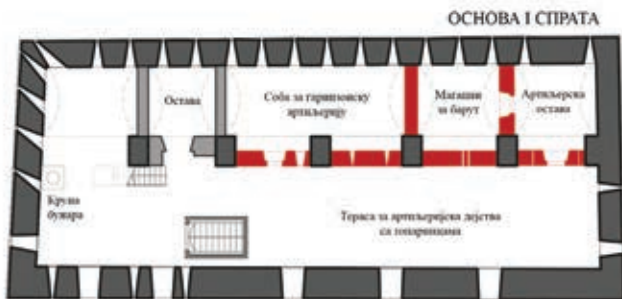
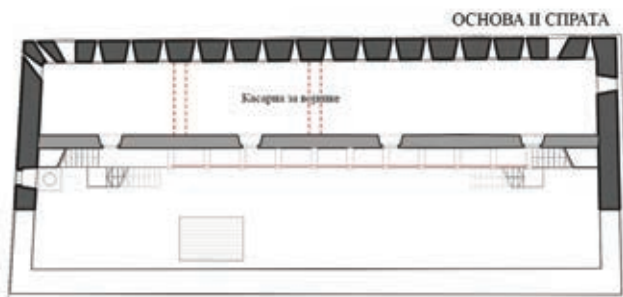
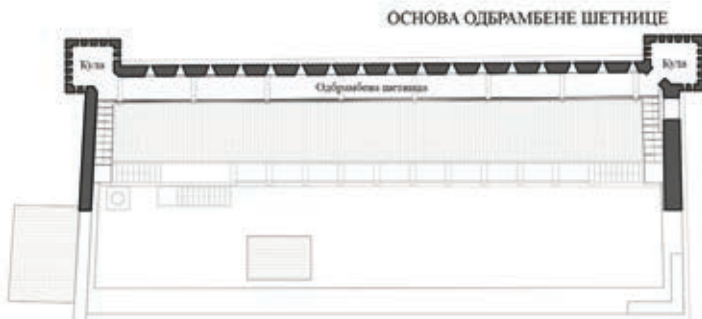

Тврђава и црква Св. Крста 1797-1806. године
 идеална реконструкција на основу истраживања на терену и цртежа израђених 1804. године

ЛЕГЕНДА

1 Црква Св. Крста са остацима подочвља	6 Каптел Светог Крста
2 Остаци старијих зидова са природним улазом	7 Индивидуални фортификациони објекат - кула
3 Спољно степенште са обрамбеним зидом	8 Пристава стазе
4 Спољни обрамбени појас	9 Западни улаз у спољни обрамбени појас
5 Насуто дворште	▲ Улаз

Пета фаза – друга аустријска владавина 1814-1918. године

Крај француске владавине у Боки обиљежила је обострана тежња Црне Горе и Боке ка уједињењу, формализована оснивањем Централне комисије 10. новембра 1813. године. Заједница је била кратког даха. На Бечком конгресу 1814. године године велике силе доносе одлуку да се Бока припоји Аустрији у чијем ће саставу (II аустријска владавина) остати до краја Првог свјетског рата.

У првој половини XIX вијека аустријске власти извршиле су низ радњи којима су модернизовали тврђаву Св. Крста и прилагодили је дуготрајном боравку посаде. Повећали су смјештајне капацитете, определијели једну просторију малог каштела за кухињу, доградили санитарне просторије и реорганизовали артиљерију.

Улаз у двориште каштела ојачан је петоугаоним у поље избаченим бастионом. Бастион је био поплочан, а трагови стављања под кров нису констатовани. Бројне пушкарнице омогућавале су контролу прилаза са свих страна, као и двоје врата, једна за улаз у бастион, а друга су из бастиона водила у утврђено двориште. Података о материјализацији врата немамо, једини сачувани елементи су метални машкулићи укопани у камене довртки.

Артиљерија је са терасе малог каштела измјештена на поплочане платформе³² у јужном дијелу дворишта. Бастиони и дио ободних зидова су надвишени у функцији грудобрана са пушкарницама.

Зазиђивањем аркада у нивоу терасе добијене су просторије за више намјена, кухиња, остава која може служити као издвојена канцеларија, магацин за барут и артиљерска остава. Зазидане су и изворне топарнице малог каштела на јужној фасади, док је на сјеверној отворено више прозора и једна врата. На приземној етажи прозори су скромних димензија, на спрату значајно већи.

На западној страни каштела подигнут је анекс висине двије етаже, покривен једноводним кровом. Са ненаткривеног простора терасе приступа се горњој етажи анекса која садржи санитарни чвор са прозорима на три слободне фасаде. Свод од опеке простирао се до пола дубине просторије. На основу архивске документације сазнајемо да је остатак конструкције био израђен од дрвета, у форми уздигнуте платформе са више отвора у низу. Систем одвода је једноставан, канал којим је атмосферска вода са терасе раније одвођена у цистијерну преусмјерен је тако да кроз лучни отвод у дну анекса спира отпадне воде изван каштела.

³² Прилог 8 у чланку (слика 3) KAW GPA Inland C III Cattaro Nr. 37B објављено у Лалошевић, Илија (2016). Фортификациона архитектура Боке Которске венецијанског периода (XV-XVIII вијек) стр. 274, Подгорица

У истом периоду подигнута је, на доминантној позицији у дворишту једноставна ромбоидна касарна. То је приземни објекат са једноводним кровом, садржи двије просторије и ходник којим се од улаза на предњој фасади долази до излаза на задњој, а затим степеништем на покретни мост. Анализом неправилног положаја и облика објекта као и технике зидања долази се до закључка да је дозидан у висину, а затим стављен под кров спољни одбрамбени прстен степеништа из неке раније епохе. На јужној фасади објекта, постојала су осим улазних врата још и два прозора. Улазу се из дворишта приступало спољним каменим степеништем, ортогоналне оријентације у односу на сами објекат. Након насипања терена и изградње касарне, изнад првобитног степеништа за улаз у каштел формирано је ново. Кота подеста са ког се приступа покретном мосту се повећала, што је довело до вертикалног измјештања улаза. У исто вријеме, са унутрашње стране улаза формиран је подест и неколико степеника којима се спушта на коту унутрашњег простора. Објекат је споља и изнутра био омалтерисан и окречен у бијело.

Са источне стране касарне подигнут је мањи објекат са двоводним кровом. Легенда на плану из 1838. године наводи да је у питању “пећ за жарење ђулади”.

Усљед недостатка провјерљивих историјских чињеница судбина Цркве Св. Крста, по којој је утврђење добило име, дуго је била непозната. Према Монталботијевом извјештају из 1788. године црква је непосредно пред пад Млетачке републике била у добром стању. Констатована је и на катастарском аустријском плану из 1804. године. Истраживањем архивске грађе дошли смо до раније непознатог пописа цркава перашке парохије, њихових посједа и активних братовштина³³. У овом документу из 1814. године спомињу се *Diomo di San Nicolo*, Госпа од Розарија, Госпа од Кармена, Госпа од Шкрпјела, Св Ђорђе, двије капелице посвећене анђелима (на Веригама?) и Госпа од Сњијега. Попис констатује да су цркве углавном без посједа и издржавају се од прилога вјерника. Нема помена Цркве Св. Крста што наводи на закључак да је нестала у турбулентном периоду смјене три управе између 1806. и 1814. године.

Будући да су периоду аустријске окупације атрибуирани радови на изградњи официрског дома као и промјена позиције улаза усљед чега је положај цркве постао врло неповољан, можемо са извјесношћу претпоставити да је нестала приликом ових интервенција. Није могуће утврдити да ли се радило о стратешком уклањању одржаног објекта који је у колизији са примарном функцијом тврђаве или о коначној демонтажи запуштеног или урушеног објекта. Бистијерна непосредно иза тврђаве није приказана овим планом, те је извјесно да је настала касније у оквиру инфраструктурних ра-

³³ Архив музеја Пераста, LIV 1814. година - НО 157(178)

дова које су аустријске власти спроводиле.

Изградњом далекометних форова у залеђу Перашка тврђава до краја губи своју функцију.

Аустријске власти је 1895. године напуштају односећи топове и опрему, али је изгледа касније поново била у употреби до 1911. године³⁴.

Период 1918-2018. године

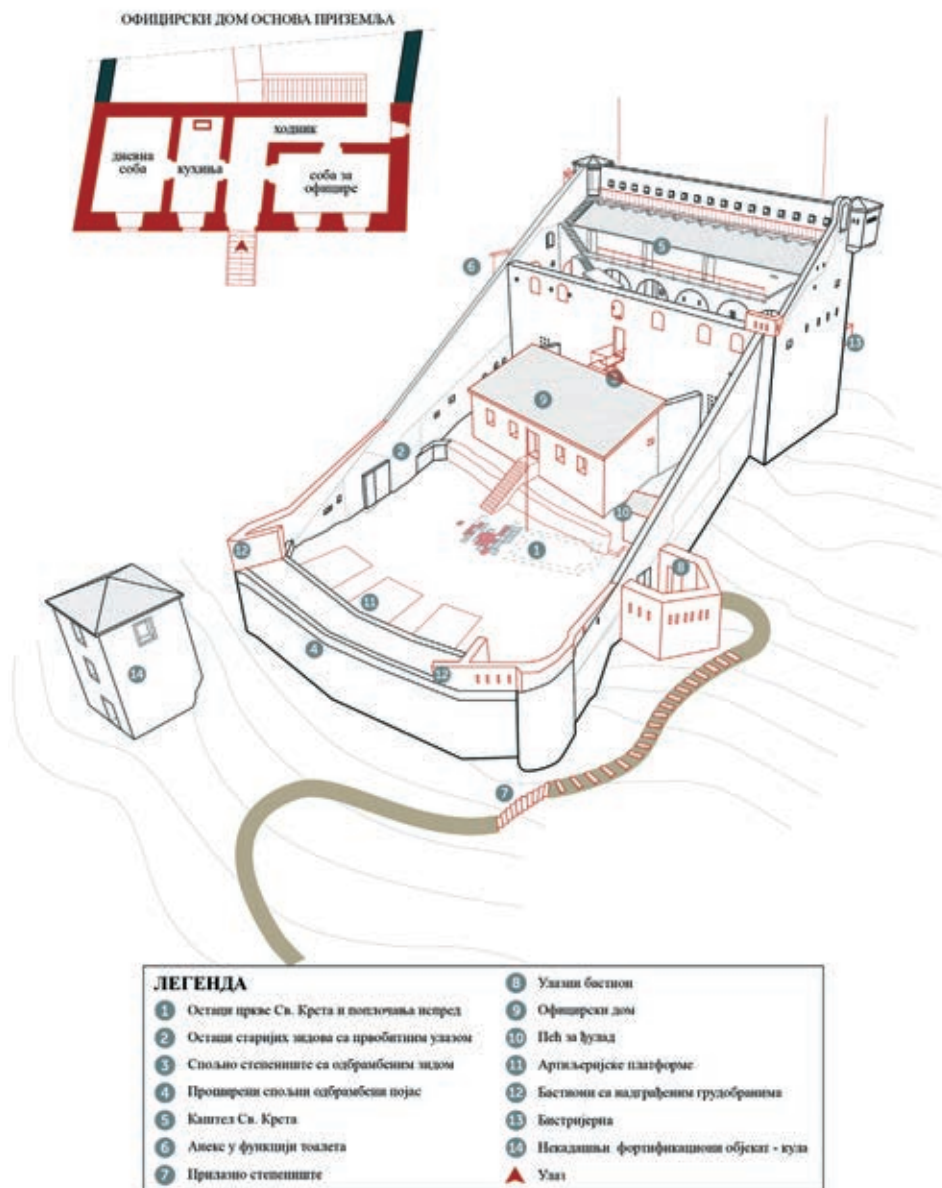
Фотографије из прве половине XX вијека свједоче о прогресивном пропадању и оштећењима, кровови се урушавају, самоникла вегетација буја, а тридесетих година обрушио се великим дијелом источни ободни зид. Неодржавање и одношење квалитетног грађевинског материјала додатно је допринијело деградацији. Упркос томе масивни корпус каштела, темељен на стијенама, очуван је у потпуности.

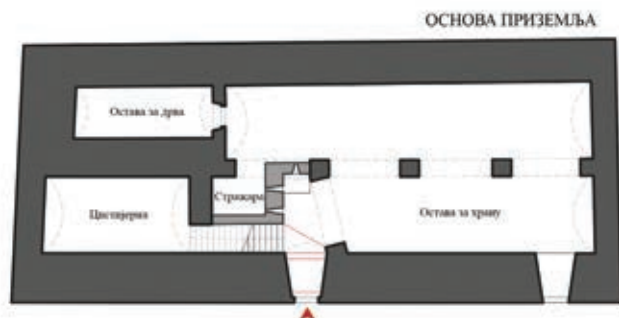
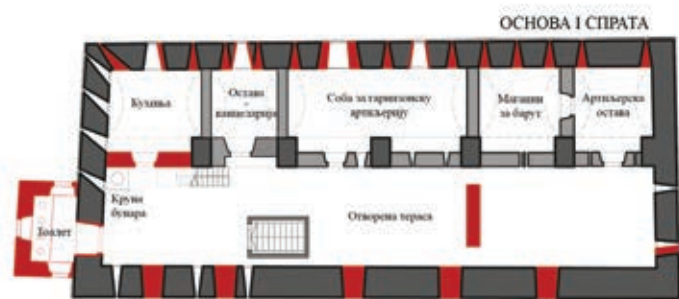
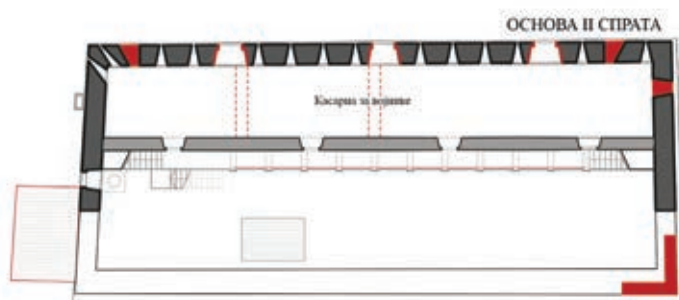
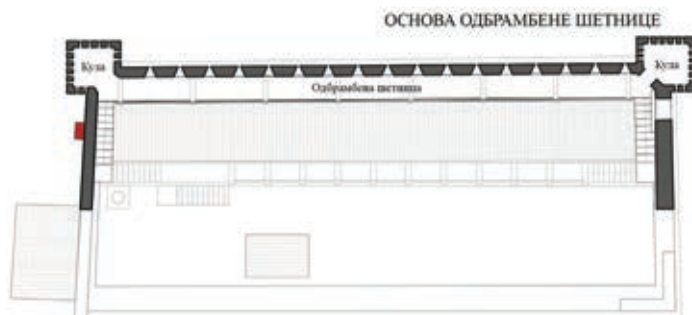
Нема података о оштећењима тврђаве у разорном земљотресу 1979. године, након ког је изграђен магистрални пут Котор – Рисан. Ова интервенција је довела до прекидања органске везе града и тврђаве као и дестабилизације терена. Услјед тога, дошло је до одвајања насутог југозападног дијела дворишног зида. Потпорни зид, подигнут дуж пута, непосредно испод тврђаве, заклонио је дјелимично дворишни зид својом висином. Близина и висина потпорног зида трајно је нарушила пропорцију и сагледавање тврђаве. Приликом радова на изградњи пута уклоњен је објект западно од тврђаве, па је готово немогуће утврдити да ли се радило о кули која је изгубила своју примарну функцију.

---

³⁴ Брајковић, Грација и други (1987/88). Неки мање проучавани примјери грађанске и црквене архитектуре споменичког карактера у Которској општини, ГПМК XXXV-XXXVI. Котор, 100

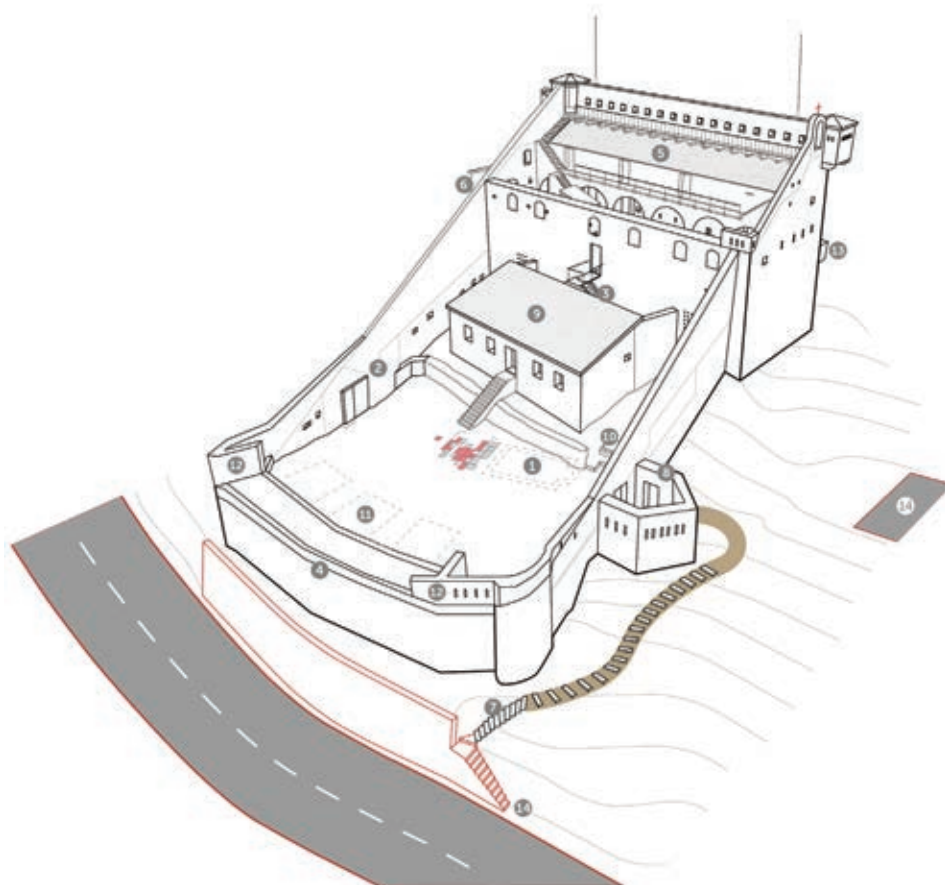
Тврђава и црква Св. Крста 1814-1918. године
идеална реконструкција на основу истраживања на терену и цртежа израђених 1838. године

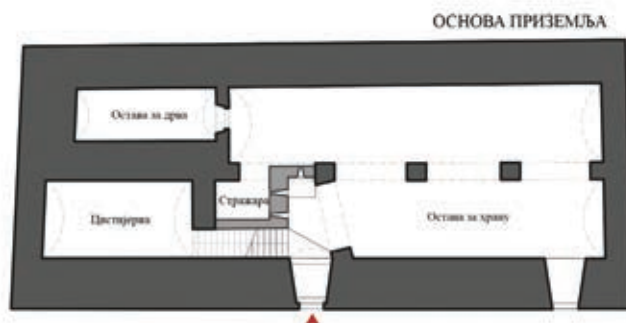
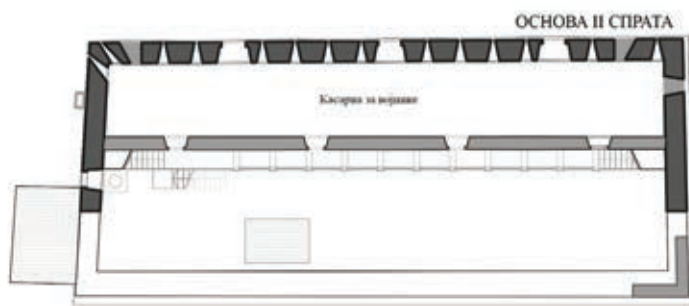
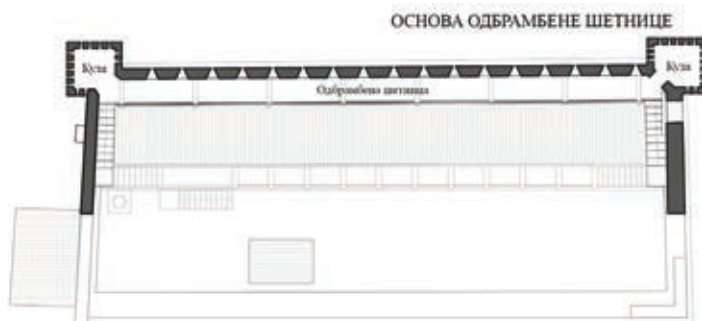
Тврђава и црква Св. Крета крајем XX вијека

идеална реконструкција на основу истраживања на терену, фотодокументације и пројекта из 1838. године

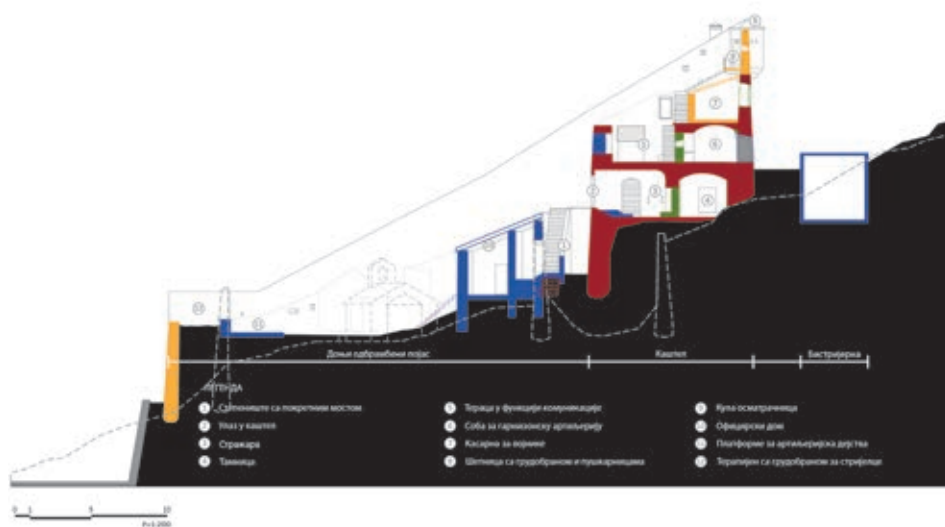

ЛЕГЕНДА

1 Остаци цркве Св. Крета и поплочава испред	8 Улазни бастион
2 Остаци старијих зидова са првобитним улазом	9 Офисерска зона
3 Спољно ступениште са одбрамбеним зидом	10 Остаци пећит за ћузама
4 Спољни одбрамбени појас са бастионима	11 Остаци артиљеријских платформи
5 Каштел Св. Крета	12 Бастиони са надграђеним грудобранима
6 Анекс у функцији тоалета	13 Библиотера
7 Прилазно ступениште	14 Нова плочина и кољска комуникација
	▲ Улаз

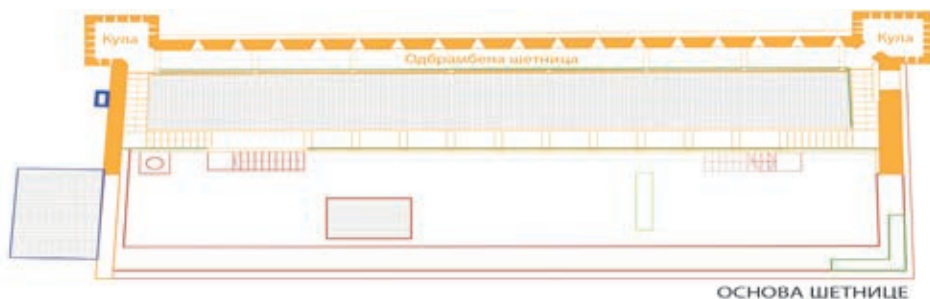
Синтезна анализа развоја тврђаве Св. Крста XVII-XXв на основу изучавања стања на терену и архивске документације

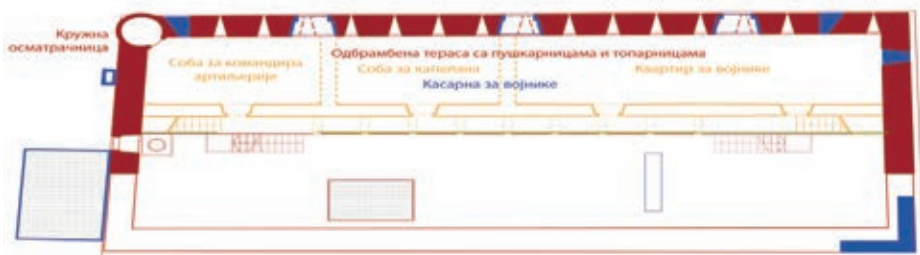
ЛЕГЕНДА

- Обухват склоништа "reduito" са црквом Светог Крста
- █ Првобитни "мали" каштел
- █ Силуета ободног зида малог каштела са остацима првобитног склоништа
- █ Интервенције из раног млетачког периода
- █ Интервенције из касног млетачког периода
- █ Интервенције у вријеме I аустријске управе
- █ Интервенције из периода II аустријске управе
- █ Рецентне интервенције - потпорни зид испод тврђаве и зазидани улаз

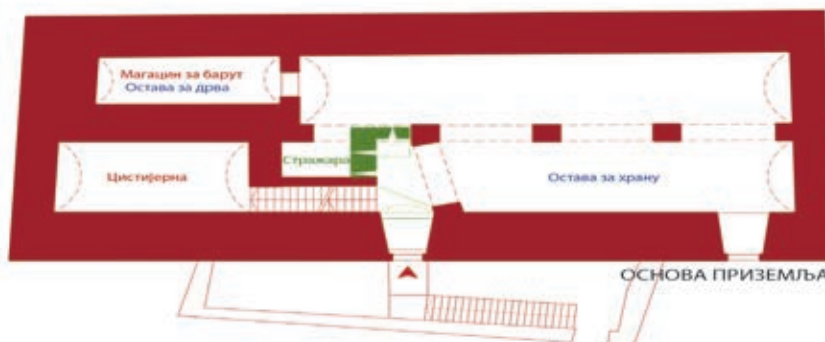
ОСНОВА ШЕТНИЦЕ

ОСНОВА II СПРАТА

ОСНОВА I СПРАТА

ОСНОВА ПРИЗЕМЉА

Закључци и смјернице за даље активности на тврђави Св. Крста

Становницима Пераста никада није посло за руком да град заштите беедима. Умјесто тога развили су мрежу одбране сачињену од кула, утврђених стамбених објеката и мањих истурених осматрачница. Овај систем крунисан је почетком XVII вијека, изградњом тврђаве Св. Крста на узвишењу које доминира градом. Изоловани су скромни остаци неких старијих зидова из периода млетачке владавине. Међутим, постоје индикације да континуитет утврђивања објекта на овом мјесту сеже вијековима уназад.

Иако се у поређењу са монументалним остварењима млетачке фортификационе архитектуре на Медитерану овај објекат на први поглед чини скроман и мање значајан, његова важност расте управо јер није настао одредбом провидура нити финансиран из венецијанске благајне, већ је производ прегнућа и симбол јединства малобројне поморске заједнице. Упркос бројним интервенцијама и дугој запуштености тврђава није доживјела значајнија оштећења, њена аутентичност и интегритет очувани су у великој мјери.

Слика 52. Панорама Пераста са мора

Детаљна архивска и архитектонска као и прва археолошка страживања на локалитету Св. Крста резултирала су релативном хронологијом градње и стилском анализом комплекса. Издиференциране су кључне фазе градње и модификација, а сакупљени су и подаци о начину на који је тврђава функционисала. Потврђено је постојање Цркве Светог Крста по којој је тврђава добила име. Међутим, нису пронађени поуздани извори о времену њене изградње. Архитектонски елементи цркве нису пронађени на терену, будући да је разграђена почетком XIX вијека. Проналазак заравнатих стијена као и изоловане зоне поплочања орјентисане независно од тврђаве указује на објекат који јој претходи. Поклапање трагова на терену са положајем цркве

у аустријским плановима са почетка XIX вијека не оставља мјеста сумњи да се ради управо о Цркви Св. Крста.

У наставку истраживања потребно је утврдити висину ободног зида дворишта у југозападној зони. Уколико се покаже могућим циљ је смањење висине потпорног зида који је заклонио бедем и на тај начин нарушио пропорцију тврђаве. Ископавањем уског појаса између официрског дома сјеверозападног ободног зида очекује се налаз остатака старије фортификације. Истраживање у ширем простору око тврђаве, које није било тема овог пројекта, може дати нове податке везане за ранија утврђивања, али и постојање претпостављеног античког пута. Као одбрана Перасту, од стране брда, тврђава је била чвориште стаза и путева од којих су неки проходни, а воде до цркава Св. Петке (Св. Венеранде) и Госпе од Здравља, села Глоговац и Рисна. Тек њиховим враћањем у функцију би слика функционисања тврђаве и града у односу на окружење била потпуна.

Литература и коришћени извори

1. Баловић, Јулије (1966). Перашка хроника (I дио писан око 1724.) у Аналисти, хроничари, биографи, Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека, редакција М. Милошевић, Цетинје
2. Буторац, Павао (1998). Развитак и устрој перашке општине, Пераст
3. Буторац, Павао (1999). Културна повјест града Пераста, Пераст
4. Буторац, Павао (1928). Опатија Св. Јурја код Пераста, Загреб
5. Exheditio (2006). Триста година самоће, Котор
6. Лалошевић, Илија (2016). Фортификациона архитектура Боке которске венецијанског периода (XV-XVIII вијек). Подгорица
7. Viscovich, Francesco (1898). *Storia di Perasto*. Trst
8. Билић, Дарка (2013). Инженјери у служби Млетачке републике: инженерјери и цивилна архитектура у 18. столјећу у млетачкој Далмацији и Албанији. Сплит
9. Лалошевић, Илија (2014) Bay of Kotor Venetian period (1420-1797) Military architecture 335-357 из збирке радова L'architettura militare di Venezia in terraferma e in Adriatico fra XVI e XVII secolo. Firenze
10. Беритић, Лукша. (1962). Обална утврђења на нашој обали, Поморски зборник I. Загреб
11. Брајковић, Грација и други (1987/88). Неки мање проучавани примјери градјанске и црквене архитектуре споменичког карактера у Которској општини, ГРМК XXXV-XXXVI стр. 99-100. Котор
12. Чубровић, Зорица (2003). Ка познавању урбанистичког развоја Пераста, зборник Бока број 24 стр. 125-140. Херцег Нови
13. Фисковић, Цвито (1986). Бока Которска у акварелима Fedora Karascaу-а из прве половине XIX столјећа, Споменик SANU CXXVII стр. 203,204,208 и 209. Београд
14. Лалошевић, Илија (1998). Фортификациони систем Пераста, ГРМК XLIII-XLVI стр. 123-152. Котор
15. Мартиновић, Јован (2011/12). Французи у Боки 1807-1814, ГРМК LIX - LX стр. 73-88. Котор
16. Милошевић, Антон (1956) Навала афричких гусара на Пераст 1624. године, ГРМК IV стр. 29-37. Котор
17. Милошевић, Милош (1986) Зашто се Бока Которска у Млетачким изворима називала „Млетачком Албанијом“?, Споменик САНУ CXXVII стр.239-241. Београд
18. Станојевић, Глигор (1986). Пераштанске исправе, Споменик САНУ CXXVII стр. 49-76. Београд
19. Станојевић, Глигор (1956). Градја за историју Пераста, Споменик САНУ CV стр. 53-66. Београд

20. Станојевић, Глигор (1986). Пописи градјевина Боке Которске из 1788 године, Споменик САНУ СХХ-VII стр. 139-178. Београд
21. Viscovich, Krile (1909). Двије ријечи о битци 15-а маја 1654 Перасту. Котор

Marija NOVAKOVIĆ, Milica SAMARDŽIĆ

NEW FINDINGS ABOUT THE FORTRESS OF THE HOLY CROSS IN PERAST

Summary

History of Perast is characterized by conflicts seeking to gain the domination of the strategically important Bay of Boka Kotorska wherein the interests were not only defended by the local rulers and states but also by the great powers. During two hundred years enemy ships entered through the same passage, the Verige Strait. The position on the exposed point facing Verige made Perast the first place to be attacked both by the Turks and pirates. Yet, except for two cases, the town survived, though there were no ramparts.

Neither their own resources nor the diplomacy for which they were known could help the people of Perast to realize their aim – construction of town ramparts, which would solve the long lasting problem of safety of inhabitants and their property. The people of Perast managed to do their best regarding the possibilities, configuration of the terrain and availability of stone as building material. The oldest objects constructed for this purpose were the original fortress and system of strategically arrayed towers. At the same time residential objects were adapted for defence. This system was gradually expanded out of the settlement itself and encompassed St George Island and also specially constructed Watchtower on the eastern side of the Verige Strait. In the early 17th century the community financed the construction of the Fortress of the Holy Cross and therewith crowned the defence system of the town. Within the fortified belt there was the Church of the Holy Cross, ancient place of gathering of the inhabitants of Perast where important decisions for the community were brought.

During three hundred years the fortress played an important role in Perast history, but as it outlived its primary function it was neglected and almost forgotten. A hundred years after the withdrawal of Austro-Hungarian forces this study was conducted with aim to establish the history and genesis of the fortress, and in addition the cause of the disappearance of the church that had preceded it.

Key words: Perast, Venetian fortresses in Boka Kotorska, Fortress of the Holy Cross, Church of the Holy Cross